

Voimadynaaminen VAAN

Odotusten, intentioiden ja kerrottavuuden partikkeli

OUTI DUVALLOIN JA REA PELTOLA

1 Johdanto

VAAN-sana on esimerkki siitä, miten kielipiiriin vakiintuneet kategoriat voivat jättää varjoonsa merkittävän osan jonkin muodon käytöistä.¹ Sanakirjat (NS, KS) esittelevät tämän kielenaineuksen ensisijaisesti adversatiivisena konjunktiona, joka luo lausekkeiden tai lauseiden välille korrektiivisen suhteen: kielletty asiointi korvataan toisella (esim. 1). Normitetun yleiskielen ulkopuolella VAAN toimii myös eksklusiivisena fokuspartikkelina (ISK 2004 § 844; vrt. yleiskielinen *vain*). Tällöin se rajaa vaikutusalueensa olevan konstituentin toteumalle vaihtoehdot toteumat pois viittaussuhteen piiristä joko määrällisesti (esim. 2a) tai laadullisesti (esim. 2b).

- (1) Ei tänään, vaan huomenna. (NS s.v. *vaan* I.1.a)
- (2) a. Öitä on monta, mutta joulu on vaan kerran vuodessa, – –! (Kivi 1870: 126)
- b. Ei, tämä on vaan unta. Mutta miksi en herää? (Aho 1911: 125)

Näiden funktioiden lisäksi VAAN-sanalla on käyttöjä, joihin viittaamme termillä *diskurssinmerkitsin*². VAAN ei silloin ilmaise kahden tekstin osan välistä syntagmaattista suhdetta, eikä sillä ole lausuman johonkin osaan kohdistuvaa rajoittavaa merkitystä. Esimerkissä 3 se ohjailee lausuman propositionaalisen sisällön tulkintaa suhteuttamalla puheena olevan asiointilan kontekstissa ilmeneviin odotuksiin. Tämän kaltaisissa yhteyksissä on puhuttu vahvistussanasta (NS s.v. *vain* II, *vaan* II; SKES s.v. *vaan*) sekä sävyartikkelista (ISK 2004 § 828).³

1. Tutkimus on tehty osana Empirical Foundations of Linguistics -huippuutkimusyksikön (<http://www.labex-efl.com/wordpress/>) projektia GD3 A cross-linguistic approach of discourse markers. Kiitämme Virittäjän nimettömiä arvioijia arvokkaasta palautteesta kirjoituksemme aiempaan versioon.

2. Käytämme termiä *diskurssinmerkitsin* (*discourse marker*) yleisenä kattoterminä kielenaineuksille, joita on kirjallisuudessa nimitetty myös pragmaattisiksi partikkeleiksi, diskurssipartikkeleiksi, modaali-partikkeleiksi jne. (ks. esim. Jucker & Ziv 1998; Aijmer 2015; partikkeleita koskevasta suomenkielisestä terminologiasta ks. ISK 2004 § 793).

3. Huomautettakoon, että *Ison suomen kielipiiriin* (2004 § 828) mukaan sävyartikkeli VAAN tuo lau-

- (3) Ja Liisa kertoi, mitä ruustinna oli hänelle kertonut, että nimittäin rautatie oli ajanut lehmän päällitse mennä kesänä... ja lehmä oli mennyt keskeltä kahtia, toinen puoli ruumista toiselle puolen tietä...
– Ei se kuulu katsovan.. ajaa vaan täyttä laukkaa, vaikka ihminen olis edessä...
(Aho 1884: 70)

Keskitymme tässä artikkelissa analysoimaan VAAN-partikkelin käyttöä diskurssinmerkitsimenä, mitä ei tietääksemme ole aiemmin systemaattisesti tutkittu. Tarkastelemme kielenaineksia semanttis-diskursiivisella otteella ensisijaisesti siitä näkökulmasta, millaista kielellistä toimintaa ne synnyttävät. Tavoitteenamme on määrittellä VAAN-partikkelin semanttinen merkityspotentiaali ja havainnollistaa tältä pohjalta sen diskursiivisia käyttöjä ja lausumille virittämiä tulkintoja. Katsomme, että diskurssinmerkitsimet ovat lausumien muodostamisessa olennaisia aineksia. Toisin kuin verbit, nominit ja muut kieliopin perinteiset kategoriat, ne eivät rakenna lausuman propositionaalista sisältöä, mutta ne osoittavat vaikutusalassaan olevan sekvenssin asemaa diskursiivisella näyttämöllä (*scène énonciative*, Paillard 2009, 2017) eli siinä dynaamisessa tilassa, joka muodostuu puhetahtuman subjektien, kielenainesten ja kielenulkoisen maailman kohtaamisesta.

Tutkimuksemme lähtökohtana on, että polykategorisen VAAN-lekseemin eri käytöissä on tunnistettavissa yhteinen merkityspohja, abstrakti semanttinen identiteetti (vrt. Paillard 2011: 22–25; Duvallon & Peltola 2013; Duvallon 2014), josta sen merkityspotentiaali juontuu. Käytännössä VAAN-sanana merkitys rakentuu sille ominaisen semantiikan, kulloisenkin kategoriamerkityksen – konjunktio, fokuspartikkeli, diskurssinmerkitsin – ja kontekstuaalisten tekijöiden varaan. Oletamme, että VAAN on lähtöisin sisältösananasta kuten monet muutkin suomen konjunktiot ja partikkelit (ks. esim. L. Hakulinen 1999 [1951]). Kehittelemme aitoihin, eriaikaisiin käyttöesimerkkeihin perustuvassa semanttisessa analyysissä 1800-luvun jälkipuoliskolla esitettyä käsitystä, jonka mukaan VAAN juontuu *vaka*-kannan instruktiivimuodosta.

Kuvauksemme nojaa Talmyn (1988, 2000) teoriaan voimadynamiikasta, joka on kognitiivisen semantiikan näkökulmasta yksi kielen käsiterakennetta tuottavista järjestelmistä. Voimadynaamisen mallin puitteissa on tutkittu kielenilmausten konstruoimien fyysisten, kognitiivisten (intentionaalisten), sosiaalisten ja diskursiivisten suuntausten eli voimien vuorovaikutusta (ks. De Mulder 2010; suomen osalta ks. Leino 2003; Lehismets 2014). Esitämme, että VAAN-partikkelin tehtävä diskurssinmerkitsimenä on saattaa ilmi diskursiivisella näyttämöllä vaikuttava voimajännite. Edellä olleessa esimerkissä 3 VAAN nostaa kohosteisesti esiin rautatiellä ajoneuvoa eteenpäin kuljettavan voiman vasten implisiittistä normia, jonka mukaan ennen etenemistä olisi varmistettava väylän olevan vapaa. Tästä syntyy intuitiivinen vaikutelma sanotun tai sanomisen tavan vahvistamisesta.

Suomen kielen partikkeleita on tutkittu kolmen viime vuosikymmenen ajan etenkin keskusteluanalyttisessä viitekehyksessä (ks. esim. Hakulinen toim. 1989; Sorjo-

sumaan vähättelevän sävyn, joka motivoituu semanttisesti fokuspartikkelin asteikkotulkinnasta. Esimerkissämme ei kuitenkaan ole kyse vähättelystä.

nen 2001; Keevallik & Hakulinen 2017), jossa puhuttua vuorovaikutusta havainnoidaan sosiaalisen toiminnan välineenä. Tutkimusote on korostanut partikkelien toiminnallisia, vuorovaikutusta jäsentäviä tehtäviä sekä niiden kontekstisidonnaista, intersubjektiiivisesti rakentuvaa merkitystä. Metodisesti keskusteluanalyysi ei sen sijaan tarjoa keinoja kielenainesten semanttisen merkityksen analyysiin. (Ks. esim. Etelämäki, Herlin, Jaakola & Visapää 2009.) Oman tutkimusotteemme tavoitteena on osoittaa, että semanttista analyysia voi soveltaa paitsi propositionaalista merkitystä rakentaviin sisältösanoihin myös kielenaineksiin, kuten diskurssinmerkitsimiin, joiden tehtävät kohdistuvat suoraan kielelliseen toimintaan.

Kirjoituksemme rakentuu seuraavasti: Esittelemme aluksi (luku 2) tutkimuksemme aineiston. Luvussa 3 käsittelemme hypoteesia VAAN-partikkelin alkuperästä ja hahmottelemme määritelmän sen semanttisesta identiteetistä, johon kuuluu ajatus kahden voiman epäsymmetrisestä suhteesta. Aineistoanalyysiluvuissa kuvaamme tätä voimadynamiikkaa kolmesta eri näkökulmasta: VAAN toimii merkinä agentin intension ja jonkin vastavoiman vuorovaikutuksesta (luku 4), ohjailee diskurssia (luku 5) ja osoittaa suullisen kerronnan kohokohtia (luku 6). Loppuluvussa kokoamme VAAN-diskurssinmerkitsintä käsittelevän analyysin tuloksia ja pohdimme niitä suhteessa VAAN-sanon konjunktio- ja fokuspartikkelikäyttöihin.

2 Aineisto

Kapiteeteilla merkitsemämme VAAN voi saada puhutussa ja kirjoitetussa kielessä useita eri asuja: *vaa(n) ~ voa(n) ~ vua(n) ~ wa(a)n*. Lisäksi se jakaa osan käyttöalastaan VAIN-partikkelin (*vain ~ vaen* jne.) kanssa (murteiden osalta ks. L. Hakulinen 1999 [1951]: 60–61; SKES s.v. *vaan, vain*). Näiden muotojen selvä työnjako – VAAN toimii konjunktiona, VAIN muissa tehtävissä – näkyy vain yleiskielessä, jossa se on 1800-luvun ja 1900-luvun alun normituksen tulosta (SKES s.v. *vaan*).⁴ Nykyisessä arkikielessä VAAN on laajemmassa käytössä kuin VAIN. Kirjoitetun kielen näkökulmasta se on myös vanhempi muoto: ensimmäiset esiintymät ovat 1500-luvun teksteissä, kun taas VAIN ilmestyi kirjasuomeen vasta 1700-luvulla (Häkkinen 2004: 1432).

Pääasiallisena tutkimuskohteenamme on VAAN. Aineistomme sisältää myös joitakin *vain*-muotoisia diskurssinmerkitsimiä, joita käsittelemme yhtenä VAAN-muodon varianttina. Aineistonkeruun johtavana ajatuksena on ollut priorisoida kielenkäyttö, jossa voi esiintyä myös normitettuun yleiskieleen kuulumattomia muotoja ja rakenteita ja jossa VAAN-lekseemin käyttöä on mahdollista tarkastella sekä kerronta- että vuoropuhelukontekstissa. Ensisijaisiksi aineistolähteiksi valitsimme näin 1900-luvun lopun puhuttua suomen kieltä sisältäviä keskustelutallenteita ja 1800-luvun loppupuolen ja 1900-luvun alun kaunokirjallisia teoksia.⁵

4. *Waan* ja *vain*-sanojen käyttämisestä annetaan neuvoja esim. *Maamiehen ystävä* -lehden 29. elokuuta 1846 ilmestyneessä numerossa 35. Kirjakielen muokkauksen yhteydessä on ohjailtu myös muiden konjunktioina käytettävien sanojen tehtäviä (ks. Herlin 1998: 21–22 ja siinä mainitut lähteet).

5. VAAN-esiintymät on pyritty poimimaan teosten ensipainoksista. Myöhemmissä painoksissa muut kuin konjunktiona toimivat VAAN-sanat on usein muutettu *vain*-muotoisiksi.

Keskustelutallenteet edustavat aitoja vuorovaikutustilanteita, joissa keskustelu rakentuu vuorottelujäsennyksen varaan reaaliaikaisesti ja prosessuaalisesti vähintään kahden osallistujan toimesta (ks. esim. Schegloff 2007: 14–16). Kaunokirjallinen proosadiologi on puheen esitystä: sen tulkintaa ohjailee kehystävä kerronta, ja sillä on taiteellisia tavoitteita sekä asemansa osana koko teosta. Kaunokirjallisessa vuoropuhelussa kuitenkin hyödynnetään puhutulle kielelle ominaisia muotoja ja rakenteita sekä vuorovaikutuskäytänteitä.⁶ (Ks. Nykänen & Koivisto 2013.) Pidämme proosadiologeja tämän tutkimuksen kannalta erityisen kiinnostavina siksi, että niissä ne lausuman sisältöön ja vuorovaikutukseen liittyvät odotukset, joita vasten VAAN tulkitaan, on usein eksplikoitu kerronnassa. Näin ollen VAAN-partikkelin tarkasteleminen kaunokirjallisissa dialogeissa voi vahvistaa keskusteluaineistojen analyysin pohjalta tehtyjä hypoteeseja.

Tutkimuksen alussa keräämäämme perusaineistoon kuuluu yhteensä 559 VAAN-esiintymää, joista 276 on poimittu Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrilaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitoksen yhteydessä sijaitsevan Keskustelututkimuksen arkiston aineistoista (artikkelissa Sg-tunnuksilla merkityt esimerkit) ja 283 kaunokirjallisuudesta. Tämän jälkeen olemme hakeneet tutkimuksen kohteeksi valituista ilmiöistä lisääaineistoa Kaino-aineistopalvelun kautta (esim. Salmelaisen korpuksesta), Kielipankista (Kansalliskirjaston sanoma- ja aikakauslehtikokoelmista ja Gutenberg-korpuksen teoksista, joiden alkuperäiskieli on suomi) sekä Lauseopin arkiston murreaineistoista. Lisäksi olemme tehneet yksittäisiä poimintoja 1900-luvun jälkipuolella ja 2000-luvulla julkaistuista kaunokirjallisista teoksista, sanomalehdistä sekä internetin keskustelupalstoilta. Olemme myös käyneet läpi Kainosta Agricolan tekstien VAAN-esiintymät. Aineistonkeruussa apuna ovat olleet sanakirja-artikkelit (NS s.v. *vaan*, *vain*; Lönnrotin *Suomalais-Ruotsalainen sanakirja* s.v. *waan*, *wain*) ja Genetzin tutkimus *Suomen partikkelimuodot* (1890).

3 VAAN-partikkelin alkuperä ja semantiikka

VAAN-sanaa on pidetty alkuaan instruktiivimuotona, jonka kannaksi on ehdotettu kolmea nominia: 1) *vaka*, 2) *vaja* ja 3) *vaiva* (ks. Genetz 1890: 327–329; SKES; SSA; Häkkinen 2004).⁷ Lisäksi on olemassa lainahypoteesi, jonka mukaan VAAN-sanan lähteenä olisi keskialasaksan adverbi ja konjunktio *wan* (ks. Nikkilä 1996: 85–87; SSA; Bentlin 2008: 95–96).

Yksityiskohtaisimmin näistä on käsitelty VAAN-sanan yhteyttä *vaka*-nominiin (Ahlqvist 1882: 31–32; Paasonen 1890: 208–209; L. Hakulinen 1999 [1951]: 61–64). Paasonen (mp.) viittaa latinan konjunktioiden *verum* ja *vero* 'mutta (tosiasiassa), vaan' (< *verus*, adj., 'tosi, oikea') tarjoamaan analogiaan ja esittää, että VAAN-sanan konjunktiofunktio olisi syntynyt *vaka*-sanan instruktiivimuodon alkuperäisestä merkityksestä 'todella'.

6. Canthin näytelmädialogien kansankielisiä piirteitä käsittelevässä tutkimuksessaan Laitinen (2013) ottaa juuri diskurssipartikkelit esille yhtenä esimerkkinä 1800-luvun näytelmissä erityisen taajaan esiintyvistä puheen syntaksin piirteistä.

7. Ellei toisin mainita, viittaamme tästedes sanakirjojen yhteydessä niiden *vaan*-sana-artikkeleihin.

Ajatuksena on, että *vaka*-sanin instruktiivimuoto (**vayan* >) VAAN on voinut toimia lähtökohtana sekä korjaavalle konjunktiolle että rajoitusta ilmaisevalle adverbille. Paasoselta (mp.) lainatussa esimerkissä 4 jälkimmäinen lausuma asettaa hänen mukaansa todellisuuden edellä olevaa väärää olettamusta vastaan (*vua(n)* 'tosiasiassa') mutta on samalla myös "supistavainen", eli sattumalta paikalle tuleminen on käsitettävissä asiain-tilana vähemmäksi kuin pysyvä oleminen (*vua(n)* 'ainoastaan'):

- (4) Ei myö tässä ollakkaa(n) [asutakaan'], miä **vua(n)** satú(n) tänne nyt tulemaa(n).

Sitoudumme tutkimuksessamme hypoteesiin, että VAAN-muoto on alkuaan *vaka*-nominin yksikön instruktiivi, koska se on osoittautunut kirjallisuudessa esitetyistä vaihtoehdoista aineistoanalyysin valossa varteenotettavimmaksi etymologiaksi.⁸ Näkemyksemme poikkeaa kuitenkin Paasosen esittämästä siinä, millaisen semanttisen lähtökohdan oletamme *vaka*-nominin instruktiivimuodon partikkelistumiselle. *Vaka*-kannan merkitystä ilmentävät esimerkin 5a sananparsin sekä pitkävokaalisen *vaka*-variantin kollokaatiot esimerkissä 5b:⁹

- (5) a. Ei **waka** wapise (Gottlund 1828: 83; Lönnrot 1880)

- b. *luonteeltaan vaka* 'maltillinen, ailahtelematon'; *vaka* usko oikeuden voittoon 'luja, järkkymätön, järkähtämätön'; *vakaata kättä vaativa työ* 'vapise-maton, tärisemätön'; *vaka* tasapaino 'puoleen tai toiseen heilahtelematon, horjumaton' (ks. NS, KS s.v. *vaka*)

Vaka-kannan ilmaisema ominaisuus saa puheena olevan entiteetin mukaan erilaisia tulkintoja, kuten ailahtelemattomuus, järkähtämättömyys ja horjumattomuus. Verbikantaiset *-maton*-päätteiset parafrasit ilmentävät sitä, että vakaus on perimmiltään dynaamista: *vakaaksi* kuvattu entiteetti pystyy vastustamaan itseensä kohdistuvia epävakautta tai muutosta aiheuttavia tekijöitä. *Vaka*-kanta implikoi toisin sanoen kahden voiman välistä vuorovaikutusta, voimadynamiikkaa (Talmy 1988, 2000). Yksi voimista on vakauteen pyrkivä, etualaistettu *agonistinen* voima, toinen sitä vastustava, siis vakautta potentiaalisesti horjuttava *antagonistinen* voima. Tunnistamalla tämä konseptuaalinen voimasuhde VAAN-sanin etymologiassa voidaan näkemyksemme mukaan havaita tietty abstrakti yhteys eri käyttöjen välillä.

Adjektiivisesta *vaka*-vartalosta muodostettu instruktiivimuoto **vayan* on oletettavasti toiminut verbiä määrittävänä tavan adverbialina. Esimerkeistä 6 ja 7 ilmenee

8. Sitoutuminen *vaka*-hypoteesiin sulkee pois sen mahdollisuuden, että VAAN olisi kehittynyt *vain*-muodon pohjalta (ks. myös Bentlinin [2008: 62] huomiota äännekehityksen *ai > aa* epätyypillisyydestä). Meidän ei ole tässä mahdollista käsitellä *vain*-muodon etymologiaa ja sitä, mikä on johtanut muotojen käyttöalojen sekoittumiseen.

9. Muoto *vaka* on esiintynyt kirjakielessä lyhytvokaalisen *vaka*-muodon rinnalla 1700-luvulta lähtien ja syrjäyttänyt sen 1900-luvun alussa (SKES s.v. *vaka*). Astevaihteluttoman *vaka*-adjektiivin ja muiden *k*-llisten johdosten (*vakava*, *vakainen*, *vakautua*, *vakuttaa* jne.) yleistymisen on voinut vaikuttaa siihen, että VAAN-muodon yhteys *vaka*-kantaan on nykypuhujan kielitajussa hämärtynyt.

'vakaasti'-merkityksisen adverbien ja *vaan*-partikkelin semanttinen sukulaisuus. Adverbilla *vakaasti* korostetaan epäroinnin puutetta ja varmuutta agentin käytöksessä, joka on kontekstissa luotujen odotusten vastaista (esim. 6a, 7a). Agentin intentio vastaa agonistista voimaa, jolle implisiittinen tai eksplisiittinen antagonistinen voima ei aseta estettä. Adverbien korvaaminen VAAN-partikkelilla (esim. 6b, 7b) ei olennaisesti muuttaisi tekstikatkelmien sisältöä.¹⁰

(6) a. Kuningas – – tuomitsi ensi kiivaudessaan pojan kuolemaan, siitä että hän oli varastaa koetellut; *mutta poika vastasi vakaasti ja pelkäämättä*: ”jos minut tapetaan, niin on kultalintukin kuolettava – –” (SKST 1863)

b. *mutta poika vastasi vaan pelkäämättä*

(7) a. Enhän unohda tempausta, jonka hän teki tuossa ainoisessa melakassa Toukolaisten kanssa. Saipa hän ensin huomaamatta nupillensa aika nassauksen, *mutta, siitä suuriakaan huolimatta, kääntyi hän vakaasti ympäri*, sieppasi seipään miehensä kourasta ja nytpä iski hän takaisin wasten pääkuorta — ja seiwäs poikki. (Kivi 1870: 121–122)

b. *mutta, siitä suuriakaan huolimatta, kääntyi hän vaan ympäri*

Adverbien ja partikkelien erona on se, että edellinen osallistuu lausuman ilmaiseman asiointilan kuvaukseen ja voi olla rinnasteinen toisen tavanmääritteen kanssa (6a), kun taas jälkimmäisellä ei ole deskriptiivistä tehtävää lausumassa. (**vayan* >) VAAN-muodon partikkelistumisessa on kyse siitä, että se on menettänyt verbien määritteen funktionsa ja muuttunut diskurssinmerkitsimeksi, jonka tehtävä kohdistuu kielelliseen toimintaan. Diskurssinmerkitsimet määrittävät vaikutusalassaan olevan sekvenssin *p* asemaa diskursiivisella näyttämöllä (Paillard 2009, 2017), jolla tarkoitamme tässä dynaamista, puhetapahtuman subjektien, kielenainesten ja kielenulkoisen maailman kohtaamisesta muodostuvaa tilaa. Perustavana ajatuksena on, että jokainen lausuma uusintaa kontekstinsa (vrt. Heritage 1984: 242) eikä siten ole siinä ainoa mahdollinen muotoilu. Diskurssinmerkitsimet voivat osoittaa esimerkiksi sitä, millainen on sekvenssin *p* suhde ilmaistavana olevaan asiointilaan, mikä on sen suhde toisiin, periaatteessa mahdollisiin sekvensseihin *p'* tai miten se sijoittuu intersubjektiiviseen tilaan, jossa puhetapahtuman subjektien näkökulmat saattavat erota toisistaan (ks. myös Duvallon 2014: 88).

VAAN-partikkelin diskursiivinen tehtävä määräytyy sen implikoimasta, *vaka-*kannasta periytyvästä voimadynamiikasta käsin. Muotoilemme tämän tehtävän esimerkin 8 avulla:¹¹

10. Esimerkeissä VAAN (tai sitä vastaava ilmaus) on lihavoitu, kursivoilla on osoitettu muut huomion kohteena olevat ainekset.

11. Keskustelukatkelmissa käytetyt litterointimerkit ovat artikkelin liitteenä.

(8) [Sg094-7 3b8]

- 01 Reijo: sehän on semmonen paikka mitä mä oon niinku havitellu et
02 mä haluisin niinku, (1.2) periaattees ostaa sen, .hh iha
03 enne enne ku tästäkää paikasta oli puhetta, (0.9) mä
04 voisi asuu sielä, (.) mut ku ne ei anna sinne ketää
05 niinku, (0.2) paikkaa niinku (.) et sä saisit kiinteeseen
06 asunnon sinne,
07 (2.4)
08 Pekka: kyl siä: m: toi Myllylässä siin naapurin kesämökissä nii
09 s- ky:l se asuu se kaveri siinä perheinee nii ympäri
10 vuade, hh se [vaa] asuu siinä,
11 Reijo: [mi-]
12 Reijo: nii asuu sä voit mut et sä saa kiinteetä osotetta sinne,

VAAN-lausuma (r. 10) rakentuu katkelmassa jo edellä käytetyn *asua*-verbin ympärille. Ensimmäisessä esiintymässä *mä voisi asuu sielä* (r. 3–4) ilmaistaan puhujaa (Reijoa) koskevaa, sisäistä dynaamista mahdollisuutta, jonka toteutumisen ulkoinen este, asiointila 'kesämökkiä ei voi ilmoittaa vakituiseksi asunnoksi', ilmenee *mut*-alkuisesta lausumajaksosta (r. 4–6). Toisen kerran *asua* esiintyy puhekumppanin (Pekan) vuorossa, jossa tämä esittää kolmaspersoonaisen faktuaalisen esimerkin kesämökillä ympäri vuoden asumisesta (r. 9–10). Esikenttäinen *kyl*-partikkeli hälventää epäilyjä asiointilan mahdollisuudesta (vrt. A. Hakulinen 2001). Pekka toistaa heti perään verbikonstruktion ilman *kyl*-partikkelia mutta lisäksi VAAN-partikkelin: *se vaa asuu siinä* (r. 10).¹² Viimeinen *asua*-verbin esiintymä on Reijon vuorossa (r. 12), jossa tämä myöntää kesämökillä asumisen siinänsä mahdolliseksi mutta pitää kiinni siitä, että kiinteää osoitetta on mahdotonta saada.

VAAN ei painota vaikutusalaan olevan sekvenssin *p* todenmukaisuutta (vrt. *kyl*), vaan se nostaa sen ilmaiseman asiointilan lähikuvaan, *zoomauksen* kohteeksi. Kyseinen asiointila saa näkyvän hahmon kontekstissa, jossa sillä ei sitä lähtökohtaisesti ole. Kielikuvalla *zoomaus* tavoittelemme lisäksi ajatusta, että VAAN merkitsee sekvenssin *se asuu siinä* kertovan tilanteesta kaiken olennaisen. Zoomauksen seurauksena Reijon edellä esittämä asiointila ('kesämökkiä ei voi ilmoittaa vakituiseksi asunnoksi') ja muut mahdolliset kesämökissä asumista estävät tekijät tulevat sivuutetuiksi. VAAN-partikkelin ilmi tuoma voimadynaaminen jännite voi tässä tulla tulkituksi kahdella tavalla. Adverbista vaikuttaa siten, että vastuksen tarjoavaksi agonistivoimaksi on hahmotettavissa agentin tahto: 'se asuu siinä *välittämättä säädöksistä tai muusta*'. Antagonistista voimaa vastaavien asiointilojen sivuutuksen voi käsittää myös diskursiivisesti: 'asia *yksinkertaisesti* on näin' (ks. NS s.v. *vain* II.2.b).

VAAN-partikkelin käytössä diskurssinmerkitsimenä erottuu kolme ulottuvuutta. Ensinnäkin VAAN merkitsee, että lausuman sisältö poikkeaa odotuksista. Toiseksi se voi tehdä ilmeiseksi agentin intention ja sen vaikutuksen asiointilan toteutumiseen. Kolmanneksi VAAN on merkki lausuman sisällön diskursiivisesta relevanssista: VAAN

12. Lausuman toinen positio on diskurssinmerkitsimenä toimivan VAAN-partikkelin tyyppinen paikka.

kohdistaa zoomauksen siihen, mikä on asioiden välisissä suhteissa, tapahtumainkuluksessa tai meneillään olevassa puhetoiminnossa olennaista. Luvuissa 4–6 havainnollistamme tätä merkityspotentiaalia erilaisissa käyttöyhteyksissä. Analysoimme ensin kolmea syntaktista rakennetta, joiden yhteydessä VAAN on merkinä agentin intention ja toisen, lähtökohtaisesti vastakkaisen voiman vuorovaikutuksesta. Sen jälkeen käsittelemme VAAN-lausumien käyttöä diskurssin ohjailussa niiden reaktiivisuuden valossa. Viimeisenä tarkastelemme VAAN-partikkelin tuottaman zoomauksen vaikutusta suullisessa kerronnassa.

4 Agentin intentio

VAAN-partikkelilla on diskursiivisia käyttöjä, joissa sen ilmi tuoma voimadynamiikka koskee prosessin toteutumiseen vaikuttavia kognitiivisia voimia, subjektien intentioita ja tahtoja. Tarkastelemme tässä luvussa ensin kertovissa konteksteissa esiintyvää asyndeettista rinnastusrakennetta, jossa VAAN-lausumaa edeltää *kuulla*-verbin kielteinen kvasirakenne. Toiseksi analysoimme permissiivisiä imperatiivilausumia, joissa VAAN määrittää puhetilanteessa vaikuttavien deonttisten voimien keskinäistä suhdetta. Kolmantena esimerkkinämme on valinnan vapautta merkitsevä MIKÄ VAAN -rakenne.

4.1 Kaikupohjana *kuulla*-verbin kielteinen kvasirakenne

Epäagenttiivinen aistihavaintoverbi *kuulla* ilmaisee tyypillisesti tapahtumaa, jonka aktuaalistuminen riippuu subjektin fyysisestä kyvystä aistia ääntä tai olosuhteiden tarjoamasta mahdollisuudesta siihen (ks. Huumo 2006). Myöntömuotoinen kvasirakenne *oli kuulevinaan* (esim. 9) välittää moniäänisen kuvauksen tilapäisestä tilasta (ks. Salmi-nen 2000). Puhuja ei sitoudu asiointilan faktuaalisuuteen mutta esittää sen tapahtumahetkellä osallisena olevan subjektin näkökulmasta mahdollisena.

- (9) Silloin yhtäkkiä *olin kuulevinani* takaapäin hiljaisia askelia. (Sokeitten Sanomat 1928)

Kun *kuulla*-verbin semantiikkaan ja muutosalttiin tilan merkintään yhdistetään kielto, syntyy tulkinta tahdonalaisesta toiminnasta. Ilmauksessa *ei ollut kuulevinaan* (esim. 10) kielto ei kohdistu aistimistapahtumaan itseensä vaan kuulevan rooliin asettumiseen ja sen luomien odotusten täyttämiseen. Rakenteen merkityksestä tulee kaksijakoinen: 'kuulee, mutta on niin kuin ei kuulisi'. Kielteinen kvasirakenne toimii semanttisena kaikupohjana asyndeettisesti rinnastetulle samasubjektiselle VAAN-lausumalle, jossa on intentionaalista agenttia edellyttävä toimintaverbi.

- (10) Jonkun aikaa kulettuansa tuli hän muutaman järven rannalle – –. Alkoi sitte kelata minkä ennätti ja hoki kelatessaan yhä: ”Kelaan, kelaan tämän järven kuiviin”. Järvestä nousi silloin vetehisen poika, kohosi ruohokosta rannalle ja kysyi: ”Mitä mies tässä teet?” Kelaaja vastasi: ”Minä kelaan tämän järven

kuiviin, veden kaikki väännän kurttuun, vetehiset nyrrän nyrtyyn”. Vete-
hisen poika sanoi siihen: ”Sitä et saa tehdä, isäni käski minun sinua kieltä-
mään”. *Kelaaja ei ollut pojan puhetta kuulevinaankaan, teki vaan työtänsä
yhä ja hoki niinkuin ennenkin: ”Kelaan, kelaan tämän järven kuiviin”. (SKST
1863)*

VAAN-partikkeli implikoi, että puheena olevaan tilanteeseen sisältyy kaksi vastakkaista
voimaa. Se suhteuttaa työn jatkamisen edellä ilmaistun kiellon (*sitä et saa tehdä*) aset-
tamiin odotuksiin. *Tehdä*-verbin agentin intentio nousee esiin agonistisena voimana,
jonka vaikutusta kiellon lähteenä olevan subjektin (isänsä auktoriteettiin vetoavan *Ve-
tehisen pojan*) tahto, antagonistinen voima, ei pysty horjuttamaan. VAAN-lausuma il-
maisee näin, että intentionaalinen agentti toimii oman tahtonsa ohjaamana toisen sub-
jektin tahdosta välittämättä.

Kielteisen kvasirakenteen luomassa kontekstissa käytetty VAAN-lausuma on esi-
merkki subjektien tahtojen välisen voimadynamiikan ilmenemisestä narratiivisessa
diskurssissa. Permissiivisissä imperatiivilausumissa, joita seuraavaksi analysoimme,
voimajännite koskee puhetilanteen osallistujia.

4.2 Permissiivinen imperatiivilausuma

Imperatiivimodus esitellään tavallisesti käskylauseen verbimuotona, jolla on luontai-
sesti direktiivinen, tulevaan aikaan suuntautuva merkitys (Birjulin & Xrakovskij 2001;
ISK 2004 § 1591; van der Auwera 2006: 565; Aikhenvald 2010; Lauranto 2014: 45–47).
Semanttisesti imperatiivi on kuitenkin aikatulkinnaan avoin muoto. Sen ilmaisema
tapahtuma on virtuaalinen, idean tasolla esitetty, ja siten temporaalisesti puhehetken
suhteen sitomaton.

Direktiivisen imperatiivilausuman keskeisenä piirteenä on, että virtuaalisen asiain-
tilan käsitteistys tapahtuu intersubjektiivisessä tilassa. Asiantilan konstruointi ja odotus
sen aktualisoitumisesta liittyvät puhujan näkökulmaan. Toisaalta imperatiivilausuma
sitoo virtuaaliseen asiintilaan myös puhuteltavan näkökulman. Odotustilassa olevan
prosessin toteuttaminen tai toteuttamatta jättäminen on puhuteltavan, potentiaalisen
agentin, intentioiden ja kykyjen varassa. (Ks. Culioli & Paillard 1987: 528; Paillard 2009.)

Deonttisen modaalisuuden kentällä imperatiivimuotoon liittyvät subjektiiviset
näkökulmat voi nähdä asiintilan toteutumiseen vaikuttavina kognitiivisina eli inten-
tionaalisina voimina (Sweetser 1990: 51–52). Välttämättömyyden ja mahdollisuuden eri
asteita edustavat tulkinnat selittyvät vastakkaisten, lähtökohtaisesti epäsymmetristen
voimien keskinäisistä suhteista ja vuorovaikutuksesta. Käskytulkintaisen imperatiivin
kohdalla puhujan tahto, velvollisuuden lähde, on vuorovaikutuksessa etualaisena. Täl-
lainen imperatiivilausuma voi muodostaa vierusparin etujäsenen, joka projisoi kie-
llestä tai toiminnallista reaktiota puhuteltavan taholta (ISK 2004 § 1645, 1657). Per-
missiivinen, mahdollisuutta ilmaiseva imperatiivilausuma taas esiintyy vieruspareissa
jälkijäsenenä ja suuntautuu edeltävään kontekstiin, jossa puhuteltava on ilmaissut ta-
valla tai toisella tahtonsa tehdä jotakin (ks. Peltola 2016: 691 ja siinä mainitut lähteet;
Duvallon & Peltola 2017). Permissiivisyys on määriteltävissä voimasuhteeksi, jossa sal-

lija (*permittor*, jonka tahto vastaa antagonistista voimaa) päästää sallittavan toiminnan tekijän (*permittee*, agonistinen voima) etenemään joko siirtäen pois esteen tämän tieltä tai pitäytyen asettamasta sellaista (ks. Egan 2012; Leino 2003, 2012). Imperatiivimuodon permissiivisessä tulkinnassa etulaisena onkin puhuteltavan tahto, johon puhuja mukauttaa oman tahtonsa tai jonka varjoon puhujan oma tahto jää.

VAAN-partikkeli antaa imperatiiville eksplisiittisesti permissiivisen merkityksen virittämällä sen tulkinnan taustalle toiminnan toteuttamiseen vaikuttavien voimasuhteiden jännitteen. Esimerkissä 11 Hanna pyytää äidiltä lupaa pöydästä nousemiseen:

- (11) ”Mamma, *saanko nousta ylös pöydästä*”, hän kysyi, ”ei minun käy syönti”.
 Äiti näytti alakuloiselta.
 ”*Nouse vaan*”, hän sanoi hiljaa. (Canth 1886: 158)

Imperatiivista ja VAAN-partikkelista muodostuva vastaus saa merkityksensä vasten kielteistä vaihtoehtoa, jonka mahdollisuus sisältyy *-kO*-kysymykseen. Toiminnan toteuttamista potentiaalisesti estävänä implisiittisenä tekijänä voi olla sekä sosiaalinen normi (esim. pöydästä ei nousta kesken ruokailun) että äidin tahto (pöydästä nouseminen ei oletettavasti ole äidin toiveen mukaista). Kahden vastakkaisen ja epäsymmetrisen suuntauksen taustassa – äidillä on valta kieltää pöydästä nouseminen – VAAN kohdistaa zoomauksen prosessin myönteiseen varianttiin, joka vastaa puhuteltavan aietta, agonistista voimaa, ja jättää sivuun toiminnan toteuttamatta jättämiseen ohjaavat seikat, antagonistisen voiman. Tulkintana on, ettei äiti asetu vastaan vaan antaa Hannalle vapauden toimia oman tuntemuksensa mukaisesti.

Imperatiivimuotoisten VAAN-lausumien tulkinnat vaihtelevat sen mukaan, millä tavoin puhuteltava on edeltävässä kontekstissa ilmentänyt halukkuuttaan imperatiivin ilmaisemaan toimintaan ja millainen on puhujan suhde siihen (ks. myös Sorjonen 2017). Yllä puhuteltavan tahto kävi ilmi luvan pyynnöstä, kun taas esimerkissä 12 VAAN-partikkelin implikoima voimasuhde osoittautuu vuorovaikutuksen näkökulmasta pulmalliseksi ja nousee siksi erityisen huomion kohteeksi:

- (12) [Kertoja on junassa matkalla seurustelukumppaninsa luo.]
- 1 Riisun takkini, istuudun paikalleni ja tekstaan Jarnolle, että *olen tulossa*.
 - 2 Kohta saamme olla kahden, saamme maata sohvalla ja tuijottaa tv-sarjaa,
 - 3 saamme syödä rauhassa hyvää ruokaa, voimme rakastella koska huvittaa,
 - 4 voimme puhua mistä vain, – –.
 - 5 Viestiäni.
 - 6 ”*Tule vain*”, Jarno vastaa.
 - 7 Tule vain – mitä se tarkoittaa? Ehkä Jarno vastasi kiireessä, ehkä se ei mielti-
 - 8 nyt sävyjä ja minä tulkitsen kaiken väärin. (Ala-Harja 2015: 156)

Imperatiivimuotoinen VAAN-lausuma (r. 6) toimii jälkijäsenenä vierusparissa, jonka etujäsen ilmaisee meneillään olevaa prosessia (*olen tulossa* r. 1). Kertojaminän kysymys (r. 7) ja sitä seuraava pohdinta osoittavat, että vastauksen muotoilu on odotuksen-

vastainen. VAAN-partikkeli paljastaa, että osallistujilla on erilainen näkemys tilanteessa vaikuttavien modaalisten voimien suhteesta. Kertojaminän näkökulmasta subjektien tahdot ovat samansuuntaiset eli niillä on yhteinen päämäärä (ks. *saada-* ja *voida-*verbien monikon 1. persoonan muotoja, r. 2–4). Toisenlaisen, lähtökohtaisesti vastakkaisten voimien asetelman konstruoi Jarnon vastaus *Tule vain*. Se hahmottaa tulemisen puhuteltavan aloitteeksi ja ensisijaisesti tämän tahdon mukaiseksi ('voit tulla, jos haluat'). Tulemista mahdollisesti estävä voima on puhujan kontrollissa. VAAN-partikkelin vaimentama vastavoima voi tulla tulkituksi hänen omaksi tahdokseen.

Sellaisissa yhteyksissä, joissa puhuteltava on osoittanut epäröivänsä tai olevansa vastahakoinen toteuttamaan tilanteessa odotetun toiminnan, imperatiivimuotoinen VAAN-lausuma saa rohkaisun sävyyn. Esimerkissä 13 Marja vastustelee vieraan miehen tarjoaman kultasoljen vastaanottamista (r. 5).

(13) [Juhan ja Marjan luona iltaa viettävä vienankarjalainen kauppias Shemeikka tarjoilee emännälle hepeniä.]

- 1 Juha näki, että sen teki sitä mieli. Teki kerran jotakin Marjankin mieli! – –
- 2 [Shemeikka pitelee] rintasolkea kullankarvallista, helmiä välkkävää, ketjut siitä
- 3 kahden puolen riippuen – jota kaikkea Marja henkeään pidätellen katselee.
- 4 – Täss' on, tämä sopinee.
- 5 – Elä, elä! – en minä semmoista!
- 6 – *Ota vaan – ota vaan!* (Aho 1911: 43–44)

Reduplikoitu *ota vaan* (r. 6) on reaktio puhuteltavan edeltävään, kielteiseen lausumaan. Imperatiivi *ota* nimeää prosessin ja nostaa esiin sen myönteisen variantin, jonka toteutumista puhuja soljen tarjoajana tavoittelee. VAAN-partikkelista johtuen puhujan tahto ei silti ole lausuman tulkinnassa etualaisena. Lausuma *ota vaan* esittää (ei-kielelliseen käyttäytymiseen perustuvan) tulkinnan puhuteltavan tahdosta. Se kutsuu Marjaa toteuttamaan halunsa, jota hän on peitellyt torjuvalla suhtautumisellaan, ja olemaan välittämättä antagonistisesta voimasta eli epäröinnin syistä, kuten soljen arvosta tai siitä, että tarjoajana on vieras mies.

Intentionaalinen voima, jonka VAAN etualaistaa vastakkaisten suuntausten asetelmassa, ei siis välttämättä vastaa puhuteltavan suoranaisesti ilmaisemaa halua. Esimerkissä 14 suostutteluna toimivan imperatiivimuotoisen VAAN-lausuman kehyksenä on *jos*-lausuman rakentama hypoteettinen tilanne:

(14) [Sg094-7 1a1] [Puhujat ovat lähdössä kavereiden kesken viikonloppureissulle. Pekka on jo ilmoittanut olevansa vapaa puoli neljän aikaan, Reijo taas on osoittanut halukkuutensa lähteä matkaan mahdollisimman aikaisin.¹³]

- 01 Pekka: mut nähdään täällä sit siihen aikaa suurin piirtein,
02 (0.6) (mno,)

13. Samaa esimerkkiä ovat analysoineet Sorjonen (2001: 100–102) ja Lauranto (2014: 121–122).

- 03 Reijo: mihin aikaan,
 04 (0.8)
 05 Pekka: puol neljän kieppeis. mä: (.) pon:kasen tuolta heti veke
 06 .mh [hh]
 07 Reijo: [joo:,] (.) mut jos pääset aikasemmin ni lähde vaan.

Reijon täsmennystä hakeva kysymys (r. 3) osoittaa, ettei hänellä ole Pekan kanssa samaa käsitystä lähtöajasta. Kontrastia merkitsevällä *mut*-partikkelilla alkava lausuma (r. 7) ilmaisee puhuteltavaa koskevan hypoteettisen tilanteen, joka kilpailee vaihtoehtoisena skenaariona tämän itse ehdottaman suunnitelman kanssa (r. 1, 5). Fiktiivisessä kehyksessä puhuteltava asetetaan rooliin, jossa voi avautua mahdollisuus ennalta suunnittelemtomaan toimintaan. Imperatiivilausuma *lähde vaan* kannustaa Pekkaa tilaisuuden tarjoutuessa toimimaan välittämättä tapaamisajasta, joka tässä vastaa antagonistista voimaa ('tapaaminen on klo 15.30, joten ei kannata lähteä aikaisemmin').

Imperatiivimuotoinen VAAN-lausuma voi ilmaista myös prosessia, joka on edeltävässä kontekstissa jo ankkuroitunut suhteessa puhehetkeen. Tällöin ohjailevuus on taka-alalla ja kyse on pikemminkin affektisesta tai moraalista kannanotosta. Esimerkissä 15 *Mene vaan* -lausuma (r. 4) viittaa puhujan silmien alla käynnistyneeseen fyysiseen toimintaan, jonka toteuttamiseen puhuteltava on vahvasti sitoutunut ja jota puhuja ei katso enää pystyvänsä tahdollaan estämään (ks. r. 1–3).¹⁴

- (15) [Juha on päättänyt lähteä äidin vastusteluista huolimatta etsimään vaimoaan, jonka hän kuvittelee ryöstetyksi.]

- 1 Äiti näki ja kuuli, että Juha oli sen päättänyt eikä ollut pidätettävissä.
- 2 Sille tielleen se jää – sen tähden, sen sikiön, sen venakon...
- 3 nyt se menee, nyt se juoksee surman suuhun, nyt se menee...
- 4 – *Mene vaan!* huusi hän seuraten Juhaa porstuaan, – –. *Mene vaan*, mutta et
- 5 sinä sitä sieltä mukaasi saa, vaikka löytäisitkin! (Aho 1911: 96–97)

Kannanotto koskee puhujan tuhoon tuomittuna pitämän toiminnan vastuullisuutta. VAAN nostaa kohosteisesti esiin toiminnan agentin intention ja jättää varjoon antagonistisen voiman, lähtemistä vastustavan äidin osallisuuden tapahtumaan. Tällä tavoin äiti sanoutuu irti poikansa toimintaa ja sen seurauksia koskevasta moraalista vastuusta. Toistettuna *Mene vaan* saa jatkokseen *mutta*-lausuman, joka ilmaisee äidin enakoimaa, puhuteltavalle epäedullista lopputulemaa (r. 4–5).

Olemme tässä alaluvussa pyrkineet näyttämään, että myönteiseen imperatiivimuotoon liittyvä VAAN-partikkeli osallistuu lausuman modaalisen merkityksen muodostukseen. Sen tehtävänä ei ole pelkästään lieventää tai vahvistaa direktiivin sävyä (vrt. NS s.v. *vain* II.2.c; ISK 2004 § 828; Rouhikoski 2015: 199) vaan ennen kaikkea suhteuttaa toisiinsa kognitiiviset ja sosiaaliset voimat, jotka vaikuttavat virtuaalisena eli idean tasolla esitetyn asiointilan toteuttamiseen tai toteuttamatta jättämiseen. Impera-

14. Vrt. esim. 12, jossa imperatiivilauseen puhujalla ei ole suoraa pääsyä tapahtumaan.

tiivin permissiivinen tulkinta syntyy siitä, että VAAN tekee puhuteltavan intentiosta sallientin antagonistisen voiman kustannuksella.¹⁵

4.3 Vapaan valinnan MIKÄ VAAN -rakenne

Deonttista mahdollisuutta ilmaisevat imperatiivilausumat ovat kontekstina myös toisenlaiselle, puhetilanteessa vaikuttavien tahtojen välistä jännitettä ilmentävälle VAAN-partikkelin käytölle:

- (16) Nimismies virnisti. Heikkiselle hän sanoi:
– Kuuntele sitä Laurilaa ja kysele yhtä ja toista, niin että se joutuu miettimään sopivia vastauksia. *Kysy mitä vaan*, voisit ottaa siltä vaikka sormenjäljet. (Paasilinna 1975: 40)
- (17) V: MIKSI, MIKSI MIKSI JA MIKSI
Kertokaapa hyvät kanssaihmiset mikä ajaa immeisen makeispussille vaikka kuinka tietää että se ei oo hyväks... – –
Ä: – – SIKSI, SIKSI, SIKSI, kun olet nälkäinen. Me palloiset emme saa tehdä mitään nälkäisenä. Ei mitään. Ota välipalapatukka, ota banaani, ota Nutrillett, ota voikkoleipä. *Ota mitä vaan*, mutta hallitusti ja harkiten. (Kiloklubi 24.6.2016)

mi-/ku-vartaloisesta pro-sanasta ja VAAN-partikkelista muodostuva NP, jota kutsumme MIKÄ VAAN -rakenteeksi, konstruoi tarkoitetta yksilöimättömän, epämääräisen viittauksen. Semanttisesti samankaltaisista ilmauksista on englanninkielisessä tutkimuskirjallisuudessa käytetty nimitystä *free choice item*.¹⁶ Yllä olevissa esimerkeissä MIKÄ VAAN -rakenne merkitsee sitä, että tarkoitteen rajausta on puhuteltavan tahdon vallassa: 'kysy mitä vaan tahdot', 'ota mitä vaan tahdot'. Verbittömän rakenteen voikin olettaa syntyneen korrelaatiittomien relatiivilauseiden pohjalta (ks. myös Kannisto 1902: 53).¹⁷

Lausemuotoisessa NP:ssä *mitä vaan tahdot* VAAN-partikkeli kohdistaa zoomauksen tahtomisverbiin tuoden samalla ilmi NP:n tulkinnan taustalla vaikuttavan voimajännitteen. Imperatiivilausuman puhuja on tilannetta lähtökohtaisesti kontrolloiva taho, jonka vallassa on määritellä toiminnan rajat, kuten nimetä sen kohde. Verbillisessä rakenteessa partikkelin vaikutusalueella olevan tahtomisverbin subjekti vastaa toiminnan potentiaalista toteuttajaa. VAAN tekee näin kohosteiseksi puhuteltavan tahdon, josta tulee prosessin rajausta ohjaava voima. Vastuun siirto puhujalta puhuteltavalle on jollakin tavoin odotuksen vastaista. Esimerkkien 16 ja 17 verbittömien MITÄ VAAN -rakenteiden kontekstissa näkyy odotus tarkoitteen leksikaalisesta rajaamisesta. Puhuteltavalle valinnan vapauden jättävä ilmaus päättää listarakenteen, jossa puhuja luopuu referentin ra-

15. Kielteisten imperatiivimuotoisten VAAN-lausumien preventiivisestä merkityksestä, ks. Duvallon & Peltola (2017).

16. Ajatus valinnan vapaudesta alun perin Vendleriltä (1962: 151).

17. Todettakoon, että 1800-luvun sanomalehti- ja kaunokirjallisten tekstien aineistoissa verbitön MITÄ VAAN -rakenne on harvinainen.

jauksesta (esim. 16: *kysele yhtä ja toista*, – – *Kysy mitä vaan*; esim. 17: *ota välipalapatukka, ota banaani*, – – *Ota mitä vaan*).

Verbittömän MIKÄ VAAN -rakenteen syntyyn on voinut vaikuttaa yhtäältä merkitykseltään läheisten ja rakenteeltaan samahahmoisten ilmausten malli (*mikä hyvänsä, mikä tahansa*) ja toisaalta se seikka, että mahdollisuuskontekstissa lausemuotoisen NP:n tahtomisverbi on informatiivisesti redundantti. Se antaa ilmiäsun piirteelle, joka jo implisiittisesti sisältyy imperatiivilausumaan, eli subjektin tahdolle, josta prosessin toteutuminen on viime kädessä kiinni. MIKÄ VAAN -rakenteen tulkinta nojaa hallitsevan verbin imperatiivimuodon konstruoimaan asetelmaan, jossa ovat vastakkain puhujan tahto tilannetta kontrolloivana (antagonisti) ja puhuteltavan tahto kontrollin alaisena (agonisti) voimana. VAAN kohdistaa zoomauksen näistä jälkimmäiseen eli puhuteltavan tahtoon ja jättää varjoon ulkoisen kontrollin.

Puhetilanteen osallistujien tahtojen väliseen voimadynamiikkaan suuntautuva MIKÄ VAAN -rakenne on siinä määrin kiteytynyt ilmaustyyppi, että se toimii vuorovaikutuskontekstissa ilman eksplisiittistä mahdollisuuden ilmaisua. Esimerkissä 18 Pekka tekee *mites jos* -alkuisen toimintaehdotuksen (r. 1–2, 5), jonka toteuttaminen on paitsi hänestä itsestään myös puhekumppanin hyväksynnästä kiinni. Jälkimmäisen vastauksessa (r. 3–4) VAAN-partikkeli merkitsee puhuteltavan tahdon toiminnan toteuttamista tai toteuttamatta jättämistä ohjaavaksi voimaksi ('ihan kuinka haluat') puhujan oman näkökulman (halukkuuden tai haluttomuuden) jäädessä varjoon. Vastuun siirtoa osoittaa myös intensifioija *iha*.

(18) [Sg094-7 3b4]

01 Pekka: mut tota mites jos sä pistäsit kahvin päälle jos me
 02 pikasee pistädyttäsi sielä, hh niin[ku]
 03 Matti: [no]
 04 *iha kuin[ka vaa,]*
 05 Pekka: [jouluapäiväkahvilla,]
 06 Matti: mm,
 07 Pekka: pistä kahvi tippuu nii me tullaa käymää sielä,

MIKÄ VAAN -rakenteen ilmentämä voimadynamiikka voi koskea myös olosuhteista johtuvia voimia, jotka ovat vuorovaikutuksessa elollisen subjektin intentioiden kanssa niin, että olosuhteet antavat subjektille mahdollisuuden toimia halunsa mukaan (ks. esim. 12: *Kohta saamme olla kahden – – voimme puhua mistä vain*). Toisaalta asetelma voi olla päinvastainen: elollisen subjektin mieltymykset eivät aseta rajoja sille, mitä olosuhteet voivat hänelle tarjota (*Meillä on 3-vuotias poika, joka syö mitä vaan* 'kaikkea'). Yhteistä erilaisille tapauksille on, että MITÄ VAAN implikoi voimaa, jolle toinen vastakkainen voima ei tarjoa vastusta. Diskursiivisesti jompikumpi voimista on etualaisena. *Ison suomen kieliopin* (2004 § 759) MIKÄ VAAN -ilmauksista käyttämä nimitys *samantekevyyden kvanttoripronomini* painottaa rajoja asettamattoman antagonistivoiman näkökulmaa; nimitys *vapaan valinnan ilmaus* (ks. Vendler 1962: 151) taas sopii parhaiten mahdollisuuskonteksteihin, joissa agonistivoiman näkökulma on vuorovaikutuksellisesti keskiössä.

5 Reaktiivinen diskurssin ohjailu

VAAN-partikkelin implikoima voimadynamiikka voi koskea myös lausumien diskursiivisia projektioita eli niiden luomia odotushorisontteja ja diskurssin osanottajien näkemyksiä vallitsevista asiainiloista ja niiden välisistä suhteista (ks. Talmy 2000: 453–454). Esitämme tässä luvussa, että VAAN-sanana taipumus nostaa esiin agonistinen voima suhteutuu vuoropuhelun ja tekstin tasolla johonkin edellä luotuun diskurssin etenemistä koskevaan suuntaukseen. VAAN-lausuma pyrkii estämään tai pysäyttämään tämän diskursiivisen voiman vaikutuksen.

Aloitamme käsittelyn tapauksista, joissa VAAN-lausuma sijoittuu selittävään kontekstiin (alaluku 5.1). Toiseksi analysoimme esimerkkejä, joissa VAAN-lausuman tehtävänä on motivoida aiempaa puhetoimintaa ja palauttaa puhujan vuorovaikutuksellisesta projektista etäänähtynyt diskurssi takaisin kohti alkuperäistä tavoitetta (5.2). Viimeiseksi tarkastelemme VAAN-partikkelia vertailun ja evaluoinnin yhteydessä (5.3).

5.1 Selitykset ja selittämättä jättämiset

Diskursiivisia voimia reaktiivisesti ohjaileva VAAN esiintyy ensinnäkin lausumissa, jotka suuntautuvat kontekstissa ilmenevään kausaalisuhteeseen ja saavat selittävän tulokinnan. Seuraavissa esimerkeissä VAAN-lausumaa edeltävä polaarinen kysymys tarjoaa mahdollisen selityksen puhuteltavan käyttäytymiselle meneillään olevassa tilanteessa – esimerkissä 19 kivelle istuutumiselle ja silmien sulkemiselle, esimerkissä 20 puheluun vastaamiseen kuluneelle ajalle (r. 6):

- (19) Istuin sammalen peittämälle kivelle ja suljin silmäni. Joki kohisi korvan juuressa. Linnut ääntelivät. Tähän minä jäisin, en nousisi enää.
– Heikottaako sua? Saila kysyi.
– Ei. *Nukuttaa vaan.*
– Nukuttaa? Keskellä päivää! (Härkönen 2006: 93)

(20) [Sg056_Ao2]

01 Terhi: K_otone?
02 Sirpa: no Sirpa moi.
03 Terhi: no ↑moi moi.
04 Sirpa: ethän nukkunu.
05 Terhi: ↑e:n nukkunu (.) mä (.) *vaa olin tuol toises huonees .mu*
06 .meni .vähä .aikaa .ku .mä dyykkasin sieltä tännehh

Molemmissa esimerkeissä VAAN-lausuma on syntaktisesti ja diskursiivisesti edeltävästä kysymys–vastaus-parista erillinen yksikkö. Sillä sanoudutaan irti puhekumppanin kysymyksen sisältämästä selitysehdotuksesta, jolla pyritään selvittämään tilanteen potentiaalista ongelmallisuutta, esimerkissä 19 puhuteltavan olotilan tukaluutta ja esi-

merkissä 20 ei-toivottua mahdollisuutta, että puhelu on keskeyttänyt nukkumisen (r. 4).¹⁸ Vastausvuoroissa asiointi ensin kielletään, minkä jälkeen tilanne käsitteistetään toisin VAAN-lausumalla.

VAAN-partikkeli merkitsee, että lausuma poikkeaa edellä luodusta odotuksesta, ongelmallisuuden implikaatiosta. Se ohjaa tulkitsemaan vaikutusalassaan olevan sekvenssin kokonaan uutena selityksenä ja niin, että tämä kertoo tilanteesta kaiken olennaisen ('nukuttaa, siinä kaikki' / 'olin toisessa huoneessa, siinä kaikki'). Puhujan näkökulmaa edustavan zoomaustehtävän ohella VAAN-partikkeliin liittyy kysyjän näkökulmasta asteikkotulkinnan mahdollisuus: VAAN-lausumassa ilmaistu tapahtuma asettuu tilanteisesti määräytyvällä, ongelmallisuutta mittaavalla asteikolla alemmalle portaalle kuin kysymyksessä esille tuotu ('heikottaa' > 'nukuttaa'; 'nukkuu' > 'olla toisessa huoneessa').

mi-/ku-pro-sanalla alkava kysymys puolestaan synnyttää odotuksen asiointitilan sisällöllisestä spesifioinnista. Vastauksena toimivassa VAAN-lausumassa odotettua täsmennyistä ei kuitenkaan anneta. Myös seuraavissa katkelmissa VAAN pysäyttää edellä luodun diskursiivisen projektion ja määrittelee uudelleen lausuman kontekstuaalisen taustan.

- (21) Sanaakaan sanomatta rupesi mies hihittelemään siinä ja tirkistelemään vuoron kumppaakin, Mattia ja Liisaa. Mutta eivät Matti ja Liisa olleet häntä ensin näkevinään.

”Minnekkäs isäntä ja emäntä menevät?” kysyi hän vähän ajan kuluttua.

--

”Tässä tuota vaan nyt mennään --”

”Vai tässä vaan mennään..” (Aho 1884: 110)

- (22) Ovi lokshti kiinni. Kenet hän käännösti pois? --
Risto palasi takaisin.

-- Kuka se oli? minä kysyin.

-- Yks vaan. (Härkönen 2006: 150)

Esimerkissä 21 vastauslausuman indeksiset ainekset osoittavat puhujan kahtalaista pääsyä selitystä kaipaavaan asiointilaan (junalla matkustamiseen). Demonstratiivi *tässä* indikoi puhujan kognitiivista huomiopiiriä ja viittaa meneillään olevaan tilanteeseen, jonka puitteissa verbimuoto *mennään* saa puhujainklusiivisen tulkinnan (Posio & Vilkuna 2013). Toisaalta evidentialinen, suoraa havaintoa indikoiva *tuota*-partikkeli (Forsberg 2006: 84–94) sijoittaa tapahtuman puhujan senhetkisen kognitiivisen huomiopiirin ulkopuolelle (ks. Laury 1997: 70–77). Toisin sanoen puhuja asettuu tarkastelemaan omaa ja kumppaninsa toimintaa ulkopuolisen, ei-tietävän osallistujan silmin.¹⁹ Kahtia jakautuvan indeksikaalisen taustansa ja leksikaalisen epäinformatiivisuutensa puolesta vastauslausuma ei täytä kysymyksen asettamaa odotusta matkan määränpään tarkentamisesta. Tulkintana on, että puhujalla ei ole lisättävää tai halua lisätä mitään siihen, mikä on jo tilanteesta havaittavissa ja sisältyy kysymyslausuman tarjoamaan kuvaukseen.

18. Kyseessä on lankapuhelun alulle tyypillinen esisekvenssi (ISK 2004: § 1218; Schegloff 2007: 29).

19. *Tuota*-partikkelin käytöstä Ahon tuotannossa ks. Laitinen (2011: 174–176).

Esimerkissä 22 interrogatiivisesti käytetty *kuka* nojaa oletukseen, että subjekti-persoonaa on spesifioitavissa. Vastausvuorossa *yks* uusintaa tämän implikaation mutta jättää tarkennuksen tekemättä. VAAN zoomaa indefiniittipronominiin ja merkitsee sen spesifisyysasteen puhujan näkökulmasta riittäväksi. Näin vastaus torjuu kysymyksen luoman odotuksen, jonka mukaan referenssin tarkentamisella olisi relevanssia kontekstissa.

Odotuksista poikkeamisessa voi olla kyse myös siitä, että selitettävänä olevalla asiaintilalla ei ole mitään erityistä tarkoituserää. Esimerkissä 23 Pasiin selitystä haakeva *mitä*-kysymys (r. 1) saa vastaukseksi sekvenssin, jossa kieltosana *ei* ja sitä seuraava VAAN-lausuma (r. 2) torjuvat kysymyslausuman luoman odotuksen toiminnan tavoitteellisuudesta ('Sami teki tyttöjen kanssa jotakin'). Tilalle tarjotaan ulkoisesti motivoimatonta, subjektin impulsiivisen halun sanelema tila ('oleminen'). VAAN-partikkelin merkitsemä diskursiivinen suunnanmuutos saa vahvistuksen Pasiin vuorossa (r. 4), jossa tämä esittää tulkinnan Mikon vastauksesta: *muute vaan meni sinne*.

(23) [Sg100]

01 Pasi: mitä se Sami niitten ((tyttöjen)) kaa teki tai se,
02 Mikko: ei (kato) se oli **vaan** niitte mökissä,
03 (0.5)
04 Pasi: **muute vaan** meni sinne,
05 Mikko: niinku meki,

Merkitys 'muun vuoksi, muusta syystä' (NS s.v. *muuten* 2) on siirtynyt taka-alalle MUUTEN VAAN -rakenteessa, jolla ilmaistaan kahtalaista ajatusta ulkoisen nimettävän syyn puuttumisesta ('ilman eri tarkoitusta') ja agentin sisäisestä motiivista ('huvikseen') (ks. KS s.v. *muuten* 4).²⁰

5.2 Puhetoimintojen motivointi

Subjektiivisia kausaalisuhteita luovia VAAN-lausumia esiintyy erityisesti vuorovaikutuksen kannalta ongelmallisten jaksojen jatkona, kun puhuja perustelee omaa aikaisempaa puhetoimintoaan (ks. Sanders, Sanders & Sweetser 2009). Seuraavissa esimerkeissä VAAN-lausuma kytkeytyy saman puhujan aiempaan kysymykseen. Ongelmallisuus johdetaan siitä, että kysymykseen tarjottu vastaus tai reaktio ei vastaa kysyjän odotuksia.

Esimerkissä 24 Pekka ei saa kysymykseensä puhukumppaniltaan preferoitua vastausta eli kutsua tulla leikkaamaan tämän tyttären hiukset. Jatkossa ilmenee, että hän on puhunut asiasta aiemmin kolmannen henkilön kanssa.

(24) [Sg094-7 1a2]

01 Pekka: mites se se hei Jonnan hiukset onks ne leikattu jo.

20. Vrt. pronominaaliseen käyttöön seuraavassa katkelmassa: *ei hän ollut siinä mielessä lähtenyt-kään, että saisi [jäniksen]; – muuten oli vaan lähtenyt omiksi huvikseen hiihtelemään...* (Aho 1884: 54).

- 02 Timo: ei niit vielä.
 03 (.)
 04 Pekka: joo mä o (0.6) vähä jo tossa saksia terotellu.
 05 Timo: tä,
 06 Pekka: et sev vois leikata joskus. ö toi (.) Kaija **vaa** puhu et
 07 mä voisin leikata [sen,
 08 Timo: [mmhy:,
 09 (1.1)
 10 Timo: niinpä, (2.0) kyllä kyllä.

Timo antaa vaihtoehdokysymykseen kielteisen vastauksen (r. 2) ottamatta puheeksi Pekkaa potentiaalisena leikkaajana. Seuraavaan Pekan vuoroon hän reagoi kysyvällä *tä*-partikkelilla (r. 5), mikä vahvistaa vaikutelmaa, ettei Timo jaa tietoa, jolle Pekan vuorot perustuvat (ks. Haakana 2011). Pekka muotoilee edellisen vuoronsa uudelleen esittämällä hiustenleikkauksen ensin hypoteettisena, ei-spesifoidun tekijän tekona (r. 6). Epäröintiään jälkeen vuoro jatkuu VAAN-lausumalla, jossa Pekka referoi *Kaija*-nimistä henkilöä viitaten eksplisiittisesti itseensä hiustenleikkaajana. VAAN-lausuma paljastaa Pekan aikaisempien vuorojen diskursiivisen motivaation, jonka ilmitulon ovat estäneet Timon odotuksenvastaiset, yhteisen tiedon puuttumisesta kielivät reaktiot. Lausuma tarjoaa Pekan kysymykselle (r. 1) selittävän taustan ja ohjaa tulkitsemaan sen uudelta pohjalta.

Esimerkissä 25 VAAN-lausumaa käytetään purkamaan riitatilannetta:

- (25) [Matti on edellä sanonut Liisalle, että ruustinna on pitänyt tätä narrina väittäessään nähneensä rautatien.]
- 1 ”Entäs rovasti? Onko rovastikin narrina pitänyt? . häh? – –
 - 2 etkö usko rovastiakaan?”
 - 3 ”Ole huutamatta siinä! kuulenhan minä vähemmälläkin..
 - 4 enhän minä mikä kuuro ole..”
 - 5 ”Enhän minä huudakkaan.. *kun kysyin vaa*n, että sanotko rovastiakin
 - 6 valehtelijaksi?” (Aho 1884: 60)

Matti ei vastaa Liisan kysymyksiin (r. 1–2) vaan suuntaa huomion tämän äänenkäyttöön (r. 3–4). Liisa torjuu sovittelvasti sen, että hänen puhetoimintonsa olisi luokiteltavissa huutamiseksi (r. 5): *-hAn*-partikkeli merkitsee, ettei puhuja ota käsittelyyn ajatusta huutamisesta intersubjektiiivisen konfliktin aiheena vaan siirtää vastuun siitä virtuaaliselle kolmannelle taholle (Duvallon 2014: 101–103), *-kAA*n taas suhteuttaa lausuman kielteisen polariteetin edeltävän imperatiivilausuman kielteiseen merkitykseen (*ole huutamatta siinä*). Selittävässä *kun*-alkuisessa VAAN-lausumassa Liisa nostaa etualalle oman näkemysensä keskeytyneestä sekvenssistä ja muotoilee alkuperäisen kysymyksen uudelleen, mikä luo vuorovaikutukselle mahdollisuuden jatkaa.

VAAN-lausuma voi taustoittaa jälkikäteen puhujan aiempaa kysymystä myös ilman, että puhelukomppanin vastaus olisi sinänsä poikennut kysymyksen projektioista. Tällöin kysyjä tunnustelee ensimmäisellä kysymyksellään maaperää ennen kuin paljastaa var-

sinaisen asiansa, joka kuitenkin saadun vastauksen johdosta asettuu uuteen valoon. Esimerkin 26 puhelinkeskustelussa Satu tiedustelee Annin kuulumisia (r. 1) ja myötäilee sitten vastauksillaan (r. 5, 9) tämän selontekoa. Tiivistävän ja menojen paljoutta kommentoivan lausuman jälkeen *eiku*-partikkeli (r. 10) on merkinä jonkinlaisen korjaustoiminnan alkamisesta (ks. Sorjonen & Laakso 2005):

(26) [Sg101 Syömään]

01 Satu: no mitäs ↑sä,
 02 Anni: noh (.) mitä:s minä: hh mä tässä .hh ota vähä
 03 kuppia mu serkun kanssa ja hah .hh eile oltii
 04 tota tota #nn# kans vähä juhlimassa Marjan kanssa jah,
 05 Satu: joojoo no se o iha kiva.
 06 Anni: ↑nii, nii, ja sit huomenna mennään tota niin nii
 07 (0.7) ((ääniä taustalta)) .mt .hh kattoo Kalevalaa
 08 se on tuola suurella näyttämöllä ja hh .mt semmosta,
 09 Satu: joo no sithän sull o iha riittävästi ohjelmaa
 10 >eiku mä oisin **vaa** kysyny et lähetsä syömää
 11 mun kaa huomenna< mut et sä [sit varmaa lähe.]
 12 Anni: [joo: tota] (.)
 13 ↑kyllä mä voisin lähtee mut -- mä en tota (.) kauheen
 14 myöhään #kyllä#,

Korjaus ei koske edeltävien lausumien muotoa tai sisältöä vaan niiden luomaa projektiota (ks. myös Haakana & Visapää 2014: 56–58). Kahden vastakkaisen diskursiivisen voiman välistä jännitettä implikoiva VAAN toimii keinona tuoda esiin puhujan tiedustelun taustalla vaikuttava motiivi, jonka toteuttamiselle edeltävät vuorot eivät ole juuri jättäneet tilaa. Sekvenssi *mä oisin vaa kysyny* kehystää puhekuppaniin suuntautuvaa, vuorovaikutuksen kannalta herkkää puhetoimintoa esittämällä sen edelliseen kontekstiin suhteutettuna ja toisaalta vieden polttopisteen konditionaalien perfektimuodon avulla pois puhehetkestä menneeseen (Kauppinen 1998: 218–219).

5.3 Vertailu ja evaluointi

Kausaalisten kontekstien lisäksi VAAN-partikkelia käytetään reaktiivisesti diskursiivisten voimien ohjailuun jaksoissa, joissa rinnastetaan olioita tai asiointiloja käsitteellisellä tasolla tai tarkastellaan jotakin asiointilaa evaluoivasti. VAAN-lausuma tuo asetelmaan uuden, edeltävän lausuman projektiosta poikkeavan ja sitä rajoittavan näkökulman. Esimerkissä 27 veturin ja laivan rinnastus luo vaikutelman entiteettien samankaltaisuudesta, mutta VAAN-lausuma nostaa esiin vertailun kohteita olennaisesti erottavan seikan (vrt. NS s.v. *vain* I.2):

(27) ”..onhan Matti nähnyt [höyrylaiva] ”Suomelan”?”
 ”Näinhän minä tuon mennä juhannussa tuossa salmella sätkättävän —”

”Niin no, sen panee höyry liikkeelle vettä myöten ja lokomotiivin eli veturin, joka vaunuja vetää, sen panee kanssa höyry liikkeelle. *Siipien sijasta pitää vaan olla pyörät*, kun se kulkee maalla.” (Aho 1884: 16)

Esimerkissä 28 vertailu pohjaa VAAN-lausunan edellä konstruoituun hypoteettiseen asiintilaan. Aiemmin tytöt ovat puhuneet pojasta, joka muistuttaa yhteistä tuttavaa ja jota yksi osallistujista (Milja) on siksi erehdyksessä tervehtinyt kadulla. Milja luo ehtorakennetta (r. 1–2) ja konditionaalialia käyttäen itseään koskevan kuvitteellisen tilan, joka on yleistävässä rinnakkaisuussuhteessa edellä mainittuun yksittäiseen tilanteeseen:

(28) [Sg12ob]

01 Milja: mut on se sillee tavallaa et jos mie näyttäsi joltai,
 02 tytöltä sit kaikki pojat tulis aina juttelemaa
 03 ni ois iha.
 04 Oona: [kyl se kelpais ei siin mitää.]
 05 Lotta: [kyl se kelpais s(h)il]lee niinku et.
 06 miul **vaa** ei nyt satu oleek kaksoisolentoo.

Oona ja Lotta osallistuvat hypoteettisen tilan kehittelyyn omilla konditionaalimuotoisilla lausumillaan (r. 4–5). Nollapersoonan (*kyl se kelpais*) johdosta myös nämä puhujat asettavat itsensä potentiaalisiksi kokijoiksi mainitussa tilanteessa. Lotan kielteinen indikaatiivimuotoinen VAAN-lausuma (r. 6) katkaisee edellisten lausumien projektion tuomalla esiin faktuaalisen näkökulman, kaksoisolennon puuttumisen, joka estää hypoteettisen tilan toteutumisen ja edellä luodun samankaltaisuussuhteen. Näin Lotta sulkee hypoteettisen tilan omalta osaltaan.

Kun VAAN-lausuma esiintyy evaluoivassa yhteydessä, se voidaan tulkita varaukseksi (esim. 29). Tämä käy ilmi esimerkiksi verbittömistä kannanottorakenteista, joita VAAN-partikkeli muodostaa arvottavien substantiivien ja adjektiivien kanssa (*harmi, ironista jne. VAAN että*):

(29) [Sg094-7 1a2] [Pekka on kertonut saavansa traktorin käyttöönsä ja esittelee nyt pihatyösuunnitelmiaan.]

01 Pekka: näähä on nii isoi kivii tossa ettei noita (.) kuution
 02 kivii (ni) mihkään liikuttele ilman,=
 03 Timo: =no ei kyllä nii.
 04 Pekka: ilman kunnon maansiirtokonetta.h=
 05 Timo: =vahinko **vaa** et nyt on noin pehmeetä (jo).
 06 Pekka: joo mä just kattelin se se lupas eilen (.) tai
 07 huomiselle päivälle ni .mhh [plus yks plus kajks.
 08 Timo: [sehä menee]
 09 nurmikko ihan paskaks. h
 10 Pekka: voi se vähän mennä kyllä joo.

Timo ilmaisee ensin olevansa Pekan kanssa samaa mieltä siitä, että konevoimalle on tarvetta (r. 3), mutta tuo sitten ilmi toisen näkökulman puhekumppaninsa suunnitelmiin (r. 5). Aiemmin luodun diskursiivisen projektion suuntaa muuttava *vahinko* VAAN-rakenne asettaa varauksen Pekan aikeiden toteuttamiskelpoisuudelle ja ohjaa keskustelua traktorin käytön negatiivisiin seurauksiin.

Tässä luvussa olemme käsitelleet lausumia, joissa VAAN-partikkelin implikoima voimasuhde sijoittuu diskursiivisten projektoiden tasolle. VAAN-lausuman sisällön merkityksellisyys syntyy siitä, miten se poikkeaa edellä ilmenneestä diskursiivisesta tai vuorovaikutuksellisesta suuntauksesta. Viimeinen analyysiluku jatkaa VAAN-lausumien diskursiivisten toimintojen havainnointia keskittymällä narratiivisiin keskustelujaksoihin, joissa VAAN-partikkelin zoomaustehtävä näyttäytyy konkreettisimmillaan.

6 Kerronnan kohokohdat

Narratiivisissa keskustelujaksoissa VAAN-partikkeli asettuu tarinan kohokohtien merkiksi. Samalla se jaksottaa kerrontaa ja osoittaa kerrotun merkityksellisyyttä. VAAN-partikkelin kerrontakäytön voi nähdä perustuvan siihen, että sen myötä agentin intentio on tilanteessa tuntuvasti läsnä. Lausuman subjektin esitetään toimivan oman tahonsa mukaisesti välittämättä siitä, että kontekstin perusteella tunnistettavat odotukset ohjaisivat häntä toimimaan toisin (ks. alalukua 4.1).

Esimerkin 30 kertomuksessa kuvataan keskusteluun osallistuvien nuorten yhteisen tuttavien tavallisesta poikkeavaa käytöstä.

(30) [Sg100]

- 01 Mikko: Jaska nyt on oikee kunnon hymypoika?
02 Pasi: ham[paat loistaa.]
03 Mikko: [siit nyt tykkää] kaikki.
04 (1.5)
05 Pasi: seki on kunnon kiltti, liian kiltti?
06 Jarno: ni
07 Mikko: sit se potkii juhannuksena jotai ovia hajalle
08 Pasi: ehhe [kunnon sala]ttu luonne,=
09 Jarno: [ai mitä potki]
10 Jarno: =ai mitä potki,=
11 Pasi: =festareilla ku se vetäs sen portin paskaks
12 (.)
13 Pasi: heh *t(h)uli vaa* äh vittu ((lyö kädet yhteen)) bum yritti
14 avata saranoitten puolelt sit ei auennu ja potkas sen ovi
15 *lens vaa* tai se (.) [portti heh]
16 ?: [hiihihihi]heh
17 Pasi: pienet liiottelut

Juhannusta koskeva kertomus asettuu vasten yhteisesti rakennettua kuvaa puheena olevan tuttavan kunnollisuudesta (r. 1–6). Narratiivi saa alkunsa tapahtuneen tiivistävästä lausumasta (r. 7). VAAN ilmaantuu kerrontaan kohdassa (r. 13), jossa siirrytään selvittämään tapahtumasarjaa yksityiskohtaisesti (vrt. Labov 1972: 363–364). Samassa yhteydessä puhuja käyttää myös muita keinoja tuoda kerrottu tilanne kuulijoiden ulottuville: suoraa esitystä (*äh vittu*), tarinan keskeisimmän tapahtuman tuottamaa ääntä jäljittelevää elettä (käsien yhteen lyönti), kuulohavainnon kohteen toistavaa imitatiivista (*bum*) (ks. Jääskeläinen 2013: 30) sekä affektista nolla-anafora (r. 13–14) (Hakulinen & Laitinen 2008: 176–177). Ensimmäinen VAAN-partikkeli liittyy agenttiiviseen toimintaan (r. 13), toinen (r. 15) on merkinä toiminnan aiheuttamasta oven epätavallisen kiivaasta liikkeestä.

Edellä olevassa esimerkissä 30 VAAN esiintyy kerrontajaksossa, jossa tapahtumat ovat ympäröivän diskurssin perusteella odotuksenvastaisia. Aina kontekstiin ei kuitenkaan sisälly ekplisiittistä sisällöllistä tekijää, johon odotuksenvastaisuus pohjautuisi. Tällöin VAAN itsessään on merkki kertomuksen kliimaksista. Se tuo tarinamaailman etualalle ja kuulijoille läsnä olevaksi yhdessä muiden kohosteisuutta luovien ainesten, niin sanottujen vahvistajien, kanssa (ks. Labov 1972: 378–380).²¹ Kyseessä on Bühlerin (2011 [1934]) termin *Deixis am Phantasma*, jota kutsumme *mielikuvitusdeiksiksi*. Puhuja siirtää deiktisen origon puhetapahtuman osallistujien puhetilanteisesta havaintomaailmasta vaihtoehtoiseen kuvitelmiin tai muistojen tilaan, jonka puitteissa voi luoda aika-paikkaisia suhteita ja viitata olioihin, osallistujiin ja tapahtumiin ikään kuin ne olisivat läsnä puhujalle ja kuulijoille (mts. 142–143; Larjavaara 1990: 126–127, 160; Stukenbrock 2014). Esimerkit 31–33 havainnollistavat VAAN-partikkelin kerronnallista kohosteisuutta luovaa funktiota ja sen yhteispeliä muiden mielikuvitusdeiktisten ainesten kanssa.

Esimerkin 31 ryöstökertomuksessa tarinan kliimaksia merkitsevät VAAN-lausumat kuvaavat samaa ryöstäjän tekoa zoomaten asteittain yhä lähemmäs (r. 7, 10). Kun kuva on tarkennettu äärimmilleen, puhuja käyttää kertomuksen vahvistajana lisäksi omaan huomiopiiriinsä viittaavia demonstratiivisia proadverbeja (*täst näi tähä* r. 12) (ks. Labov 1972: 378–379), jotka saavat tulkintansa tarinan tapahtumahetkeä vastaavassa kuvitteellisessa tilassa.

(31) [Sg020]

- 01 Kati: koska (.) mun yks kaveri (.) ja (.) hänen kaverinsa
 02 ni ryöstettiin, (.) tota Barcelonassa sillee et ne oli
 03 kolme kundia tuli et yks otti niinkun (.) tän (.) kaverin
 04 kiinni, (.) sit yks otti sen kaverin ettei se pääse
 05 auttamaan,
 06 Jussi: mm
 07 Kati: ja sitte yks *vaa putsas* ja yks *vaa otti silt kylmän*
 08 *rauhallisesti [sielt kaulapussin,*
 09 Jussi: [mm

21. Lehtonen (2015: 192) on huomionut VAAN-partikkelin käytön suullisessa kerronnassa dramaattisen preesensin yhteydessä.

- 10 Kati: ku piti käsist kiinni toine niin [*toinen vaa nosti*
 11 Jussi: [mm
 12 Kati: sitten kaulapussin täst [*näi tähä. he heh*
 13 Jussi: [mm

Kansansadusta poimittu esimerkki 32 antaa olettaa, ettei VAAN-partikkelin käyttö suullisen kerronnan jäsentämisessä ole ainoastaan nykypuhesuomen ilmiö.²² Tapahtumasarjaa, jossa Piru yrittää saada Mattia hengiltä, selostetaan ensin sadun kertojan näkökulmasta. Samoja tapahtumia kuvataan myöhemmin suorassa esityksessä, jossa näkökulma on läsnä olleen osallistujan. VAAN tuo lähikuvaan uskomattomat tapahtumat:

- (32) – – Samassa kohotti toisen kerran piiluansa ja pudotti kaikella voimin Mattia päähän. Siitäpä tuli löyhähti lyödessä, kun piilu kävi kiveen, ja Piru säikähti, niin että hän ensi hädässänsä takana silmin hyppäsi huoneen ovelle; mutta kohta peräytyi hän sieltä taas ja paiskasi vielä kerran Mattia mahaan, niin että kirnun vanteet lentelivät pitkin seiniä. – – [Piru] meni taas vaimonsa viereen sanoen: ”et sinä uskoisi, kuinka luja Matti oli! Ensi kerran kun löin, niin ei piilu pystynyt ollenkaan, ja kun toisen kerran häntä otsaan lasketin, niin tuli *vaan luusta löyhähti*; mutta kolmannen kerran kun paiskasin, niin *kylkiluut vaan seiniä pitkin lentelivät, – –*”. (SKST 1863)

Esimerkissä 33, jossa ystävykset keskustelevat puhelimesta työnhausta, VAAN-partikkelit kehystävät suoraa esitystä. Puhuja tuo tarinamaailman kuulijan ulottuville siteerattujen sanojen välityksellä. Katkelman ensimmäinen VAAN-esiintymä sijoittuu verbitömmään johtoilmaukseen (r. 5):

- (33) [Sg102]

- 01 Sanna: *kaikkein parasta oli* yhesti kummä soittelin krhm (.)
 02 mikäs se oli nuarisoverstas joo. (.) sinne
 03 soittelin ja: sitte yhe miehen kanssa puhuin puhelimesta
 04 *se oli kyl aika m(h)ielenk(h)iintonen se p(h)uhelu* he he
 05 *ku se niinku ↑yhessä vaiheessa vaan että* mm et nii et kyl
 06 *tää varmaa olis sulle ihan hyvä paikka*
 ((poistettu 8 riviä))
 15 Sanna: *ja sitte sitte se vaa sitä sano et joo et no*
 16 *valitettavasti hyö ei niinkö että et se että et sun pitäs*
 17 *sitten tota olla (.) heille niinkun palkattu ohjaaja?*
 ((poistettu 7 riviä))
 25 Sanna: *ja totaa sitte se sano sitä et sitte niinku joku joku*
 26 *systeemi mihin niillä ol- olis sitte mahdollisuus*

22. Vrt. Eriksson (1995), jonka mukaan ruotsin *ba(ra)* on kerronnan kohokohtia merkitsevässä käytössään tyyppillinen piirre 1900-luvun loppupuolen nuorten puheessa.

27 palkata nii siihen mä oon sitte y(h)lik(h)oulutettu. he
 28 ku se niinku sitä vaan naureskeli et joo et sä oot liian
 29 hyvä siihe ja
 ((poistettu 5 riviä))
 35 Sanna: sit se oli hyvä ku se vaan niinku sitä kommentoi et tota
 36 nii et miks sä sit p(h)äätit s(h)oittaa niinku t(h)änne,
 37 he he he
 ((poistettu 23 riviä))
 61 Sanna: mut se oli kaikkein parasta sitte mitä se lopussa sano
 62 et mä en tiedä t(h)eiksmä siihe miehee vaikutuksen sitte
 63 n(h)iinku j(h)ollain tavalla ku se vaan niinku
 64 heitti et nii että et ku tuut Tampereella käymään niin
 65 (.) poikkea heillä et soita hänelle ö henkilökohtaisesti
 66 he he he

Kuten aiemmissa esimerkeissä, myös tässä VAAN-esiintymiä on lähikontekstissa enemmän kuin yksi. Kerronnan tehokeinona VAAN on hetkellinen: sen vaikutus ei ulotu narratiivin vaiheesta toiseen. Jotta zoomaus saadaan pysymään yllä, VAAN täytyy toistaa. Ketjuuntuessaan VAAN-partikkelit rytmittävät kertomusta ja luovat siihen koheesiota. Ne kytkevät tarinan osat laajempaan diskursiiviseen kehykseen. Esimerkin 33 katkelmassa tuo kehys luodaan eksplisiittisesti, kun puhuja ennakoii suoran esityksen lausumia toistuvasti evaluaatioilla, joilla hän legitimoii kertomistaan (r. 1, 4, 35 ja 61; ks. myös esim. 32). Toistuessaan kohosteisuutta luova VAAN toimii tunnistusmerkkinä, joka osoittaa referoidun olevan kertomisen arvoista (ks. Eriksson 1995: 25).

Semantiikkansa ansiosta narratiivinen VAAN tuo etualalle agentin intention myös silloin, kun tuo intentio ei varsinaisesti asetu kenenkään toisen tahtoa tai yleisiä odotuksia vasten. Sen myötä koko tarinamaailma, jossa kyseinen agentti toimii, on puhehetkessä vahvasti läsnä.²³ Kertomuksen kohta, jossa VAAN alleviivaa agenttiivisuutta, havaitaan ympäristöään kohosteisemmaksi. Näin VAAN rakentaa tarinan kerrottavuutta eli sitä kerronnan ulottuvuutta, joka ei koske tapahtumia ja kokemuksia itsessään vaan syytä, miksi ne kannattaa kertoa (ks. Labov & Waletzky 1967: 13, 37–38; Routarinne 1997; Baroni 2009). VAAN on siten mukana sitomassa tarinaa kerronnan sosiaaliseen kontekstiin: puhuja osoittaa, miksi kerrotut tapahtumat ovat kerronnan arvoisia juuri kyseisessä yhteydessä.

7 Lopuksi

Olemme pyrkineet osoittamaan, että diskurssinmerkitsimenä toimivan VAAN-partikkelin tehtävänä on saattaa ilmi lausuman tulkintaan vaikuttavia voimajännitteitä. Epä-

23. Tarinamaailman läsnäoloa puhetilanteessa voisi kuvata myös ekspressiivisyyden tai affektin käsitteellä (ks. ISK 2004 § 1708). Hasund, Opsahl ja Svennevig (2012) pitävät norjan *bare*-partikkelin samankaltaisia käyttäjiä affektiivisina. Jääskeläinen (2013: 127, alaviite 90) kuvaa myös suomen VAAN-partikkelia affektiseksi silloin, kun se esiintyy imitatiivirakenteissa (esim. *että humps vaan/vain*).

symmetrisessä suhteessa olevat kognitiiviset tai diskursiiviset voimat voivat tulla tulkituiksi odotuksina ja odotustenvastaisuutena tai puheena olevan tilanteen osallistujien eriävinä tahtoina ja intentioina. Permissiivisessä imperatiivilausumassa ja vapaan valinnan MITÄ VAAN -rakenteessa VAAN tekee salientiksi prosessin virtuaalisen agentin intention. Diskurssin rakentumisen tasolla VAAN voi merkitä edellä ilmenneen diskursiivisen tai vuorovaikutuksellisen projektion uudelleen ohjausta tai kerrotun relevanssia.

Esitimme, että nämä funktiot nojaavat yhtäältä VAAN-lekseemin semanttiseen identiteettiin, toisaalta diskurssinmerkitsimille ominaiseen kategoriamerkitykseen. VAAN-lekseemin oletetusti *vaka*-kannasta juontuvaan merkitysytimeen kuuluu ajatus epävakautta aiheuttavasta muutosvoimasta ja sen vaikutuksen pysäyttämisestä tai estämisestä. Diskurssinmerkitsin VAAN sijoittaa tämän aselman diskursiiviselle näyttämölle, joka jäsenyy niin, että vakauttava voima syrjäyttää vastavoiman.

Diskurssinmerkitsimeen keskittyneestä analyysistamme voi löytää kytköksiä polykategorisen VAAN-lekseemin muihin käyttöihin. Eri funktioita voi vertailla konteksteissa, joissa VAAN esiintyy kielteistä lausetta seuraavassa lausumassa (Paasonen 1890: 209; ks. lukua 3). Havainnollinen on tapaus, jossa *kuulla*-verbin kvasirakenne toimii semanttisena kaikupohjana VAAN-lausumalle (ks. alalukua 4.1, esim. 10). Esimerkin 34 pohjalta voi muokata yhdyslauseen, jossa VAAN on konjunktion asemassa (esim. 35):

- (34) Kelaaja ei ollut pojan puhetta kuulevinaankaan, *teki vaan työtänsä yhä*.
(35) Kelaaja ei ollut pojan puhetta kuulevinaankaan, *vaan teki työtänsä yhä*.

Konjunktiona VAAN lisää rakenteen osien syntaktista sidoksisuutta mutta toisaalta latistaa kokonaisuuden semanttista sisältöä. Kvasirakenteen merkityksen kaksoisluonneisuus 'kuulee, mutta esittää kuulematonta' jää sikäli taustalle, että konjunktion tarvitsee korvaavan suhteen ilmaisemisessa tuekseen puhtaasti kielteisen merkityksen: 'ei kuunnellut, vaan teki työtänsä'. Se ei tuo jälkimmäiseen lausumaan samalla tavoin piittaamattomuuden tulkintaa kuin diskurssinmerkitsin.

Siinä missä diskurssinmerkitsimen ja yleiskielisen konjunktion voi erottaa toisistaan jälkimmäisen alkuasemaisuuden ja korrektiivisen tehtävän perusteella, diskurssinmerkitsimen ja fokuspartikkelin välistä erontekoa ei voi perustaa yhtä ilmeisiin muodollisiin ja semanttisiin kriteereihin. Kummallakaan ei ole lausumassa kiinteää paikkaa. Olemme tutkimuksessamme olettaneet, että diskurssinmerkitsimen vaikutus- alassa on lausuman propositionaalinen sisältö, kun taas fokuspartikkelin vaikutusalaan katsotaan tavanomaisesti kuuluvan jonkin lausuman osan.

Autenttisen aineiston analyysissa VAAN-sanat vaikutusalan tarkka määrittely voi olla hankalaa (vrt. Wijk-Andersson 1991: 117–124; Eriksson 1995: 22). Fokuspartikkelin ja diskurssinmerkitsimen vaikutusalaan perustuva ero häviää etenkin silloin, kun lausuman muodostaa yksin predikaattiverbi. Esimerkissä 36 VAAN-sanat diskurssinmerkitsin- ja fokuspartikkelifunktiot kohtaavat kahdella tapaa: yhtäältä puhujan näkökulmaa edustava diskurssinmerkitsintulkinta 'nukuttaa, siinä kaikki' vastaa fokuspartikkelin puhtaasti eksklusiivista merkitystä 'nukuttaa, ei muuta', toisaalta vaikutus- alassa oleva verbi *nukuttaa* voi saada puhuteltavan näkökulmasta rajoittavan asteikko- tulkinnan 'nukuttaa, ei sen vakavampaa' (ks. alalukua 5.1, esim. 19).

- (36) – Heikottaako sua? Sails kysyi.
– Ei. *Nukuttaa vaan*. (Härkönen 2006: 93)

Olemme käyttäneet diskurssinmerkitsimen tehtävästä kielikuvaan *zoomaus*: VAAN nostaa lähikuvaan sekvenssin *p*. Se, mitä jää zoomauksen ulkopuolelle, voi arvottua asteikkotulkinnallisesti zoomauksen kohdetta vähemmäksi tai enemmäksi – tai toisin päin: zoomauksen kohde voi olla odotuksiin nähden enempi tai vähempi. Tutkimuksemme näkökulmasta VAAN-sanana fokuspartikkelikäyttöä voi pitää yhtenä diskurssinmerkitsinkäytöstä eriytyneenä erikoistapauksena (vrt. ISK 2004 § 828).

VAAN-sanana diakroninen tarkastelu on rajoittunut tutkimuksemme hypoteesiin sen leksikaalisesta alkuperästä. Käytettävissä oleva aineisto ei tarjoa mahdollisuutta systemaattiseen merkityksen tai käyttöjen kehityksen tutkimiseen. VAAN-sana esiintyy sekä konjunktiona että restriktiivisenä partikkelina jo 1500-luvun raamatunkäännöksissä, joissa ei ole – genren vuoksi – diskurssinmerkitsimeksi tulkittavia esiintymiä. Käännöskontektissa kielikontaktit ovat todennäköisesti vaikuttaneet sekä konjunktiotfunktion että fokuspartikkelikäytön muotoutumiseen. Esimerkiksi ’ainoastaan’-merkityksisen VAAN-sanana yleinen esiintymiskonteksti on rakenne *ei vaan, mutta myös* (vrt. *nicht allein, sondern auch; non solum, sed et*).

Siitä, että 1500-luvun teksteissä ei esiinny diskurssinmerkitsimiä, ei voi päätellä, että nämä olisivat kielessä konjunktoita nuorempia aineksia. Merkityksen ja funktion perusteella jälkimmäisten voi pikemminkin olettaa syntyneen edellisten pohjalta täyttämään kirjoitetulle kielelle ominaisia syntaktiseen sidoksisuuteen ja merkityssuhteiden eksplisiittisyyteen liittyviä vaateita. Ne diskurssinmerkitsinkäytöt, joita olemme analysoineet, kuuluvat nykykieleen, mutta niiden pitkäikäisyydestä kertovat 1800-luvun tekstiaineistoista poimitut esiintymät, jotka vertautuvat pitkälti keskusteluaineistoesimerkkeihin.

VAAN-sanana merkityspotentiaalain kiinnostavuus näkyy paitsi sen polykategorisuudessa myös siinä, että diskurssinmerkitsinkäytöllä on relevanssia useilla kielen merkitystasoilla. VAAN voi tuoda ilmi lausuman ilmaiseman asiointilan toteutumiseen vaikuttavat kognitiiviset voimat, se voi ohjailla vuorovaikutuksen etenemiseen kohdistuvia odotuksia ja se voi toimia suullista kertomusta jäsentävänä ja kerrottavuutta indikoivana tekstuaalisena merkinä. Kaikilta näiltä kolmelta tasolta löytyy myös esimerkkejä siitä, miten VAAN voi kiteytyä osaksi syntaktis-semanttista rakennetta: vapaata valintaa tai samantekevyyttä merkitsevä MITÄ VAAN, erityisen syyn puuttumista ilmaiseva MUUTEN VAAN ja referaatin johtoilmaksi toimiva SE VAAN ETTÄ. Viimeksi mainittu kaipaisi tarkempaa tutkimusta, ja sitä tulisi verrata skandinaavisissa kielissä esiintyvään vastaavanlaiseen partikkelien *ba(ra)* (ruotsi) ja *bare* (norja) käyttöön (Eriksson 1995; Jönsson 2005; Hasund, Opsahl & Svennevig 2012).

Lähteet

Aineistolähteet

Keskusteluaineisto

Keskustelututkimuksen arkisto. Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos.

Kaunokirjalliset teokset

AHO, JUHANI 1884: *Rautatie*. Porvoo: WSOY.

— 1911: *Juha*. Helsinki: Otava.

ALA-HARJA, RIIKKA 2015: *Kevyt liha*. Helsinki: Like.

CANTH, MINNA 1886: *Hanna*. Helsinki: G. W. Edlund.

HÄRKÖNEN, ANNA-LEENA 2006: *Juhannusvieras*. Helsinki: Otava.

KIVI, ALEKSIS 1870: *Seitsemän veljestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

PAASILINNA, ARTO 1975: *Jäniksen vuosi*. Helsinki: Weilin & Göös.

Sanakirjat

HÄKKINEN, KAISA 2004: *Nyky-suomen etymologinen sanakirja*. Helsinki: WSOY.

KS = *Kielitoimiston sanakirja* 2016. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.

URN:NBN:fi:kotus-201433. Verkkojulkaisu. Päivitetty julkaisu. Päivitetty 29.2.2016.

LÖNNROT, ELIAS 1880: *Suomalais-Ruotsalainen sanakirja. Finskt-Svenskt lexicon II*. Helsinki: WSOY.

NS = *Nyky-suomen sanakirja* 1951–1961. Helsinki: WSOY.

SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja* 1974–1981. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja* 1992–2000. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

Muut aineistolähteet

GOTTLUND, CARL AXEL 1828: *Otava eli suomalaisia huvituksia*. 1. Osa. Tukholma.

Kiloklubi. <https://kiloklubi.fi/foorumi/Vertaisryhm%C3%A4t-28/110-kg-n-tavoittelijat-8010/240/> (24.6.2016).

SKST 1863 = SALMELAINEN, EERO 1863: *Suomen Kansan Satuja ja Tarinoita*, osa 3. – Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. Sisältyy kokoelmaan Varhaisnyky-suomen korpus: Salmelainen (tekstikorpus). http://kaino.kotus.fi/korpus/1800/meta/salmelainen/sadut3_1863_rdf.xml (24.6.2016).

Sokeitten Sanomat 1928 = *Sokeitten Sanomat* no. 10–12 1928. Sisältyy kokoelmiin Kansalliskirjaston sanoma- ja aikakauslehtikokoelma, Kielipankki-versio (tekstikorpus) – FIN-CLARIN. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-201405275>.

Kirjallisuuslähteet

- AHLQVIST, AUGUST 1882: Muutamista pikkusanoista suomen kielessä. – *Suomen ylioppilaskunnan albumi Elias Lönnrotin kunniaksi hänen täyttäessään kahdeksankymmentä vuotta* 9.4.1882 s. 22–34. Helsinki: Suomen ylioppilaskunta.
- AIJMER, KARIN 2015: Analysing discourse markers in spoken corpora. *Actually as a case study*. – Paul Baker & Tony McEnery (toim.), *Corpora and discourse studies. Integrating discourse and corpora* s. 88–109. London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137431738_5.
- AIKHENVALD, ALEXANDRA Y. 2010: *Imperatives and commands*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198803225.003.0001>.
- AUWERA, JOHAN VAN DER 2006: Imperatives. – Keith Brown (toim.), *Encyclopedia of language and linguistics* 5 s. 565–567. 2. painos. Oxford: Elsevier. <https://doi.org/10.1016/b0-08-044854-2/00264-9>.
- BARONI, RAPHAËL 2009: Tellability. – Peter Hühn, John Pier, Wolf Schmid & Jörg Schönerert (toim.), *Handbook of narratology* s. 447–454. Berlin: Walter de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110316469.836>.
- BENTLIN, MIKKO 2008: *Niederdeutsch-finnische Sprachkontakte. Der lexikalische Einfluß des Niederdeutschen auf die finnische Sprache während des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- BIRJULIN, LEONID A. – XRAKOVSKIJ, VIKTOR S. 2001: Imperative sentences. Theoretical problems. – Viktor S. Xrakovskij (toim.), *Typology of imperative constructions* s. 3–50. Muenchen: Lincom Europa.
- BÜHLER, KARL 2011 [1934]: *Theory of language. The representational function of language*. Kääntänyt Donald Fraser Goodwin. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/z.164>.
- CULIOLI, ANTOINE – PAILLARD, DENIS 1987: À propos de l'alternance imperfectif/perfectif dans les énoncés impératifs. – *Revue des études slaves* 59 s. 527–534. <https://doi.org/10.3406/slave.1987.5669>.
- DE MULDER, WALTER 2010: Force dynamics. – Hubert Cuyckens & Dirk Geeraerts (toim.), *The handbook of cognitive linguistics* s. 297–317. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199738632.013.0012>.
- DUVALLON, OUTI 2014: Le marqueur discursif finnois *-hAn*. Double repérage énonciatif. – *Faits de langues* 43 s. 87–114.
- DUVALLON, OUTI – PELTOLA, REA 2013: Konsessiiviset *vaikka*-lausumat – virtuaalisesta faktuaaliseen. – *Virittäjä* 117 s. 317–345.
- 2017: Deontic readings of the imperative through the prism of force dynamic relations. Permissive and preventive utterances with the discourse marker *vaa(n)* in Finnish. – *Journal of Pragmatics* 120 s. 17–34. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2017.08.005>.
- EGAN, THOMAS 2012: Analytic permissives in present-day English. – Jaakko Leino & Ruprecht von Waldenfels (toim.), *Analytical causatives. From 'give' and 'come' to 'let' and 'make'* s. 65–104. Muenchen: Lincom Europa.
- ERIKSSON, MATS 1995: A case of grammaticalization in modern Swedish. The use of *ba* in adolescent speech. – *Language Sciences* 17 s. 19–48. [https://doi.org/10.1016/0388-0001\(94\)00015-a](https://doi.org/10.1016/0388-0001(94)00015-a).
- ETELÄMÄKI, MARJA – HERLIN, ILONA – JAAKOLA, MINNA – VISAPÄÄ, LAURA 2009: Kielioppi käsitteistyksenä ja toimintana. Kognitiivista kielioppia ja keskusteluanalyysia

- yhdistämässä. – *Virittäjä* 113 s. 162–187.
- FORSBERG, HANNELE 2006: Modaalinen *tu*. – Taru Nordlund, Tiina Onikki-Rantajääskö & Toni Suutari (toim.), *Kohtauspaikkana kieli. Näkökulmia persoonaan, muutoksiin ja valintoihin* s. 80–105. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- GENETZ, ARVID 1890: *Suomen partikkelimuodot*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAAKANA, MARKKU 2011: *Mitä* ja muut korjausaloitteet. – *Virittäjä* 115 s. 36–67.
- HAAKANA, MARKKU – VISAPÄÄ, LAURA 2014: *Eiku* – korjauksen partikkeli? – *Virittäjä* 118 s. 41–71.
- HAKULINEN, AULI (toim.) 1989: *Suomalaisen keskustelun keinoja 1*. Kieli 4. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 2001: Eräistä diskurssipartikkelin *kyl(lä)* käyttötavoista keskustelussa. – Lea Laitinen, Pirkko Nuolijärvi, Marja-Leena Sorjonen & Maria Vilkuna (toim.), *Lukemisto. Kirjoituksia kolmelta vuosikymmeneltä* s. 412–434. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, AULI – LAITINEN, LEA 2008: Anaforinen nolla. Kielioppia ja affekteja. – *Virittäjä* 112 s. 162–185.
- HAKULINEN, LAURI [1951] 1999: *Luennot suomen kielen partikkeleista*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- HASUND, INGRID KRISTINE – OPSAHL, TORIL – SVENNEVIG, JAN 2012: By three means. The pragmatic functions of three Norwegian quotatives. – Isabelle Buchstaller & Ingrid van Alphen (toim.), *Quotatives. Cross-linguistic and cross-disciplinary perspectives* s. 37–68. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/cecr.15.05has>.
- HERITAGE, JOHN 1984: *Garfinkel and ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.
- HERLIN, ILONA 1998: *Suomen kun*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HUUMO, TUOMAS 2006: Näkökulmia suomen kielen aistihavaintoverbeihin. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 52 s. 69–86.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JUCKER, ANDREAS H. – ZIV, YAEL 1998: Discourse markers. Introduction. – Andreas H. Jucker & Yael Ziv (toim.), *Discourse markers. Description and theory* s. 1–12. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/pbns.57.03juc>.
- JÄÄSKELÄINEN, ANNI 2013: *Todisteena äänen kuva. Suomen kielen imitatiivikonstruktioit*. Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-8860-5>.
- JÖNSSON, LINDA 2005: Tal i tal. Grammatiska konstruktioner av anföring i tonårsflickors samtal. – Jan Anward & Bengt Nordberg (toim.), *Samtal och grammatik. Studier i svenskt samtalsspråk* s. 89–108. Lund: Studentlitteratur.
- KANNISTO, ARTTURI 1902: *Lauseopillisia havaintoja läntisen Etelä-Hämeen kielimurteesta*. Suomi II: 20. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KAUPPINEN, ANNELI 1998: *Puhekuviot, tilanteen ja rakenteen liitto. Tutkimus kielen omaksumisesta ja suomen konditionaalista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KEEVALLIK, LEELO – HAKULINEN, AULI 2017: Epistemically reinforced *kyl(lä)/kül*-responses in Estonian and Finnish. Word order and social action. – *Journal of Pragmatics*. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2017.01.003>.
- LABOV, WILLIAM 1972: The transformation of experience in narrative syntax. – William Labov (toim.), *Language in the inner city. Studies in the Black English Vernacular* s. 354–396. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- LABOV, WILLIAM – WALETZKY, JOSHUA 1967: Narrative analysis. Oral versions of personal experience. – June Helm (toim.), *Essays on the verbal and visual arts. Proceedings of the 1966 Annual Spring Meeting of the American Ethnological Society* s. 12–44. Seattle: University of Washington Press.
- LAITINEN, LEA 2011: Kielitaiteilijat ja kielitieteilijät. Juhani Aho ja puhutun kielen kuunteleminen. – Jyrki Nummi, Riikka Rossi & Saija Isomaa (toim.), *Pariisista Iisalmeen. Kansainvälinen ja kansallinen Juhani Aho* s. 153–185. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2013: Kansankieli, kansalliskieli ja puheen fiktio. Minna Canthin ja Liina Kahman näytelmädialogeista. – Aino Koivisto & Elise Nykänen (toim.), *Dialogi kaunokirjallisuudessa* s. 213–263. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LARJAVAARA, MATTI 1990: *Suomen deiksis*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAURANTO, YRJÖ 2014: *Imperatiivi, käsky, direktiivi*. Arkikeskustelun vaihtokauppakielloppia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAURY, RITVA 1997: *Demonstratives in interaction. The emergence of a definite article in Finnish*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/sidag.7>.
- LEHISMETS, KERSTEN 2014: *Suomen kielen väylää ilmaisevien adpositioiden yli, läpi, kautta ja pitkin kognitiivista semantiikkaa*. Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond, eesti ja üldkeeleteaduse instituut. http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/42980/lehismets_kersten.pdf.
- LEHTONEN, HEINI 2015: *Tyylitellen. Nuorten kielelliset resurssit ja kielen sosiaalinen indeksisyys monietnisessä Helsingissä*. Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalaisugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-1333-7>.
- LEINO, JAAKKO 2003: *Antaa sen muuttua. Suomen kielen permissiivirakenne ja sen kehitys*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2012: Analytical expressions for permissive causation in Finnish. – Jaakko Leino & Ruprecht von Waldenfels (toim.), *Analytical causatives. From 'give' and 'come' to 'let' and 'make'* s. 221–245. Muenchen: Lincom Europa.
- NIKKILÄ, OSMO 1996: Muutama unohdettu sananselitys tämän vuosisadan alusta. – Sirkka-Liisa Hahmo & Osmo Nikkilä (toim.), *Vieraan ymmärtäminen. Kirjoituksia kielestä ja kulttuurista* s. 79–90. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NYKÄNEN, ELISE – KOIVISTO, AINO 2013: Näkökulmia kaunokirjalliseen dialogiin. – Aino Koivisto & Elise Nykänen (toim.), *Dialogi kaunokirjallisuudessa* s. 9–56. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAASONEN, HEIKKI 1890: *Lauseopillisia havaintoja verbin ja konjunktionien alalta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAILLARD, DENIS 2009: *Prise en charge, commitment ou scène énonciative*. – *Langue française* 162 s. 109–128. <https://doi.org/10.3917/lf.162.0109>.
- 2011: *Marqueurs discursifs et scène énonciative*. – Sylvie Hancil (toim.), *Connecteurs discursifs* s. 13–39. Rouen: Presses Universitaires de Rouen et du Havre.
- 2017: *Scène énonciative et types de marqueurs discursifs*. – *Langages* 207 s. 17–32. <https://doi.org/10.3917/lang.207.0017>.
- PELTOLA, REA 2016: Permission and obligation intertwined. The twofold modal meaning of the Finnish jussive from a discourse perspective. – *Linguistics* 54 s. 683–716. <https://doi.org/10.1515/ling-2016-0017>.
- POSIO, PEKKA – VILKUNA, MARIA 2013: Referential dimensions of human impersonals in dialectal European Portuguese and Finnish. – *Linguistics* 51 s. 177–229. <https://doi.org/10.1515/ling-2013-0006>.

- ROUHIKOSKI, ANU 2015: Laita, laitatko vai laitat? Kolmen direktiivirakenteen variaatio asiakaspalvelutilanteessa. – *Virittäjä* 119 s. 189–222.
- ROUTARINNE, SARA 1997: Kertomuksen rakentaminen. – Liisa Tainio (toim.), *Keskustelunanalyysin perusteet* s. 138–155. Tampere: Vastapaino.
- SALMINEN, TARU 2000: *Morfologiasta moniäänisyyteen. Suomen kielen kvasirakenteen merkitys, käyttö ja kehitys*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SANDERS, TED – SANDERS, JOSÉ – SWEETSER, EVE 2009: Causality, cognition and communication. A mental space analysis of subjectivity in causal connectives. – Ted Sanders & Eve Sweetser (toim.), *Causal categories in discourse and cognition* s. 19–59. Berlin: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110224429.19>.
- SCHEGLOFF, EMANUEL A. 2007: *Sequence organization in interaction. A primer in conversation analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cb09780511791208>.
- SORJONEN, MARJA-LEENA 2001: *Responding in conversation. A study of response particles in Finnish*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/pbns.70>.
- 2017: Imperatives and responsiveness in Finnish conversation. – Marja-Leena Sorjonen, Liisa Raevaara & Elizabeth Couper-Kuhlen (toim.), *Imperative turns at talk. The design of directives in action* s. 241–270. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/slsi.30.o8sor>.
- SORJONEN, MARJA-LEENA – LAAKSO, MINNA 2005: Katko vai eiku? – *Virittäjä* 109 s. 244–271.
- STUKENBROCK, ANJA 2014: Pointing to an ‘empty’ space. *Deixis am Phantasma* in face-to-face interaction. – *Journal of Pragmatics* 74 s. 70–93. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2014.08.001>.
- SWEETSER, EVE 1990: *From etymology to pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cb09780511620904>.
- TALMY, LEONARD 1988: Force dynamics in language and cognition. – *Cognitive Science* 12 s. 49–100. https://doi.org/10.1207/s15516709cog1201_2.
- 2000: *Toward a cognitive semantics. Concept structuring systems*. Cambridge MA: MIT Press.
- VENDLER, ZENO 1962: Each and every, any and all. – *Mind* 71 s. 145–160. <https://doi.org/10.1093/mind/lxxi.282.145>.
- WIJK-ANDERSSON, ELSIE 1991: *Bara i fokus. En semantisk-syntaktisk studie av bara och dess ekvivalenter i nysvenskt skriftspråk*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.

Liite

Litterointimerkit

.	laskeva intonaatio
,	tasainen intonaatio
?	nouseva intonaatio
↑	seuraava sana lausuttu ympäristöä korkeammalta
asuu	äänteen tai tavun painotus
[päällekkäispuhunnan alku
]	päällekkäispuhunnan loppu
(.)	mikrotauko
(0.5)	tauco, jonka pituus ilmoitettu sekunnin kymmenesosina
=	kaksi puhunnosta liittyy toisiinsa tauotta
e:n	äänteen venytys
.hh	sisäänhengitys
hh	uloshengitys
.meni	sana lausuttu sisäänhengittäen
hihihi	naurua
t(h)uli	sana lausuttu uloshengittäen, yleensä nauraen
#	nariseva ääni
mi-	kesken jäänyt sana
(mno)	epävarmasti kuultu jakso
(())	kommentti tai selitys tilanteesta

Finnish VAAN – the force dynamic particle of expectations, intentions and tellability

This paper investigates the polyfunctional Finnish lexeme VAAN, which is used in variants other than the standard language as a conjunction ('but'), a focus particle ('only') and a discourse marker. The study concentrates on the particularities of this latter function, approaching it from a discourse-semantic perspective. The starting assumption is that an abstract semantic content can be discerned in the different uses of VAAN. The definition of its semantics is based on the hypothesis that it originates from the singular instructive form of the base *vaka* 'firm', which implies an interaction between two forces, agonist and antagonist.

The analysis of the data (collected from a corpus of conversational Finnish and literary texts) concerns the uses of VAAN in grammatical constructions (permissive imperatives, free-choice items), as an interactional device and as a means for organising narratives. The article argues that the function of VAAN is to manifest an underlying tension involving intentional or discursive forces. This has a three-fold effect at the discursive level. First, VAAN implies that the content of the utterance is unexpected. Second, the modal meaning structure of the utterance foregrounds the intention of the agent. Third, VAAN marks discursive relevance, as it zooms in on what is of primary importance in the relationship between entities, the course of events or the ongoing speech activity.

Voimadynaaminen VAAN: Odotusten, intentioiden ja kerrottavuuden partikkeli

Artikkelissa tutkitaan suomen VAAN-sanaa, joka voi toimia normitetun yleiskielen ulkopuolella niin konjunktiona, fokuspartikkelina kuin diskurssinmerkitsimenä. Tarkastelu keskittyy diskurssinmerkitsinkäyttöön, jota lähestytään semanttis-diskursiivisen analyysin avulla. Oletuksena on, että VAAN-sanalla on abstrakti, eri käytöissä tunnistettava semanttinen identiteetti, josta sen merkityspotentiaali juontuu. Semanttisen identiteetin määrittely perustuu hypoteesiin, että VAAN on alkuaan yksikön instruktiivimuoto sanasta *vaka*, joka implikoi kahden vastakkaisen voiman, agonistisen ja antagonistisen, välistä vuorovaikutusta.

Artikkelissa esitetään, että diskurssinmerkitsimenä käytetyn VAAN-partikkelin tehtävänä on saattaa ilmi puheena olevassa tilanteessa tai vuorovaikutuksessa vaikuttava voimadynamiikka. Ensinnäkin VAAN merkitsee, että lausuman sisältö poikkeaa odotuksista. Toiseksi se voi tehdä ilmeiseksi agentin intention ja sen vaikutuksen asiointilan toteutumiseen. Kolmanneksi VAAN on merkki lausuman sisällön diskursiivisesta relevanssista: se nostaa lähikuvaan eli zoomauksen kohteeksi sen, mikä on asioiden välisissä suhteissa, tapahtumainkulussa tai meneillään olevassa puhetoiminnossa olennaista.

Aineistoanalyysissä tutkitaan ensin muun muassa permissiivistä imperatiivilausumaa ja vapaan valinnan MIKÄ VAAN -rakennetta, joiden yhteydessä VAAN on merkinä agentin intention ja toisen, lähtökohtaisesti vastakkaisen voiman vuorovaikutuksesta. Sen jälkeen tarkastellaan VAAN-lausumien käyttöä diskurssin ohjailussa niiden reaktiivisuuden valossa. Tällöin VAAN suhteuttaa lausuman sisällön edellä ilmenneeseen diskurssin tai vuorovaikutuksen etenemistä koskevaan suuntaukseen. VAAN-lausuma pyrkii estämään tai pysäyttämään tämän diskursiivisen voiman vaikutuksen. Viimeisenä käsitellään VAAN-partikkeliä yhtenä niistä suullisen kerronnan keinoista, joiden ansiosta tarinamaailma on puhehetkessä vahvasti läsnä ja joilla perustellaan kerrotun merkityksellisyyttä.

Pääasiallisina aineistolähteinä on käytetty 1900-luvun lopun puhuttua suomen kieltä sisältäviä keskustelutallenteita sekä 1800-luvun loppupuolen ja 1900-luvun alun kaunokirjallisia teoksia.

Kirjoittajien yhteystiedot (addresses):

Outi Duvallon: Institut national des langues et civilisations orientales (INaLCO) & SeDyL (CNRS UMR8202, IRD UMR135)
etunimi.sukunimi@inalco.fr

Rea Peltola: Université de Caen Normandie, CRISCO (EA 4255)
etunimi.sukunimi@unicaen.fr